

TARTALOM

Kedves Olvasóink!.....	2
Ruttkay-Miklós: Szubjektív megemlékezés Illés Ferenc Tanár Úrról.....	3
Kontra Miklós: Tove Skutnabb-Kangas (1940–2023).....	6
Eeva-Liisa Manner versei (Várkonyi Flóra fordítása).....	11
Nagy Zoltán: Utazások a Vaszjugán vidékére.....	17
Csúcs Sándor: Értekezés a vaszjugáni hantikról.....	30
Zaicz Gábor: Honti László 80 éves.....	37
Csúcs Sándor: Újabb értekezés az evidencialitásról az udmurtban.....	41
A 35. Finnugor Szeminárium.....	44

A címlapon: A vadász

Finnugor Világ

A Reguly Társaság Értesítője

Szerkeszti: Csúcs Sándor (felelős szerkesztő), Molnár Zoltán

Szerkesztőség: Reguly Társaság: 2083 Solymár, Hóvirág u. 47.

Villanyposta: Csucs@btk.ppke.hu

Kiadja a Reguly Társaság a Finnugor Világkongresszus Magyar Nemzeti Szervezete közreműködésével

A társaság tagjai a lapot tagdíjuk fejében kapják. Tagdíj: dolgozóknak 2000 Ft, nyugdíjasoknak, diákoknak: 1000 Ft. Bankszámlaszámunk: 11101404–19664314–36000001.

© Waldberg Bt. Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, az adatfeldolgozó rendszerekbe való bevétel, nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes részeket illetően is.

HU ISSN 1416-776X * Printed in Hungary

Finnugor Világ



A Reguly Társaság Értesítője



XXVIII. évfolyam, 3. szám

2023. szeptember



Kedves Olvasóink!

Rovatomat jó hírrel kezdem. Augusztus 20-a alkalmából kitüntették az ELTE Finnugor Tanszékének három oktatóját a magyar-észti kapcsolatok fejlesztésében játszott szerepükért, illetve finnugrisztikai tudományos tevékenységükért. Pusztay János professor emeritus a Magyar Érdemrend tisztikeresztjét, Bereczki András tanszékvezető egyetemi docens és Pomozi Péter docens a Magyar Érdemrend lovagkeresztjét kapta. Mindhárom kollégánknak őszintén gratulálunk és további sikeres munkálkodást kívánunk.

Sajnos a szomorú hírek sem kerültek el bennünket. Nemrég elhunyt Illés Ferenc, Társaságunk korábbi alelnöke, a zirci Reguly Múzeum alapítója és Tove Skutnabb-Kangas finn nyelvész, a két nyelvűség kutatója és a kisebbségi nyelvek védelmezője. Mindkettőjükről megemlékezünk mostani számunkban.

Nagy örömmel közöljük Eeva-Liisa Manner finn költő verseinek műfordításait, amelyek Finnországból érkeztek.

Örömmel és meglepéssel nyugtázhatjuk, hogy az elmúlt hónapokban két finnugrisztikai tárgyú doktori védésre is sor került. Nagy Zoltán pécsi egyetemi tanár néprajzi témájú értekezését védte meg az MTA doktora címért, Szabó Ditta, Társaságunk vezetőségi tagja pedig nyelvészeti PhD értekezését az ELTE Finnugor Tanszékén. Az értekezések bemutatása, illetve Nagy Zoltán dolgozatának két fejezete e számunkban olvasható.

Augusztus 27-én töltötte be nyolcvanadik életévét Honti László akadémikus, professor emeritus. Őt Zaicz Gábor személyes vonatkozásokat is tartalmazó írásával köszöntjük. Jómagam közel hatvan éve ismerkedtem meg a jubilánssal. Jó érzéssel emlékezem vissza az egyetemen, majd később a Nyelvtudományi Intézet Finnugor Osztályán együtt töltött évekre és legutóbbi találkozásunkra a Balaton-felvidéken. És természetesen csatlakozom Zaicz Gábor jókívánságaihoz.

A szegedi Finnugor Nyelvtudományi Tanszék szervezésében került sor június 2-án és 3-án a 35. Finnugor Szemináriumra. A jól sikerült rendezvényről mostani számunkban adunk hírt.

Kedves kötelelességemnek teszek eleget, amikor köszönetet mondok kollégáimnak, Csepregi Mártának, Molnár Zoltánnak, Oszkó Beának, Sipos Máriának, Szeverényi Sándornak és Várnai Zsuzsának, akik nyolcvanadik születésnapom alkalmából elkészítették a *Finnugor Világ* különszámát, amelyet olvasóink mostani számunk mellékleteként kapnak meg.

Kedves Olvasóink! Továbbra is várjuk híradásaikat, beszámolóikat, műfordításait vagy bármely finnugor vonatkozású írásukat.

Csúcs Sándor

Szubjektív megemlékezés Illés Ferenc Tanár Úrról (1931, Marcalgergelyi – 2023, Zirc)

Illés Ferenc, a Reguly Antal Múzeum és Népi Kézműves Alkotóház alapító-igazgatója, a zirci Reguly Társaság alapítója és az országos Reguly Társaság alelnöke hosszú, aktív alkotó élete végén, 92 éves korában megpihent. A Reguly Társaság tagjai – így a Finnugor Világ olvasói – elsősorban ezekről a tevékenységeiről ismerték Feri bácsit. Szubjektív megemlékezésemben szeretném bemutatni azokat a vonásait, amelyeket Zircen élve tőle és a zirciektől ismertem meg. Korántsem vállalkozhatok arra, hogy minden közéleti tevékenységét bemutassam, sem arra, hogy az összes emlékemet megosszam vele kapcsolatban, csak egy kis válogatásban szeretném megidézni személyiségét.

A néptanító

Összes végzettsége, beosztása és funkciója közül a néptanítóságra volt a legbüszkébb, az határozta meg az életfilozófiáját. Elsőgenerációs értelmiségiként, ösztönösen ismerve és magában hordozva a paraszti kultúrát, a tanulást és a tanítást tartotta a legfontosabbnak. Zircre pedagógusként érkezett, és a minél hatékonyabb ismeretátadás érdekében korát megelőző audio-vizuális eszközöket tervezett, AVILL 1. és AVILL 2. (audio-vizuális+Illés) néven. Hamarosan tanfelügyelő lett, de a tanítás, okítás szándéka egész életén végigkísérte. Természetes volt, hogy mindenki – én is – Tanár Úrnak szólította Zircen, és nemcsak azért mert szinte minden felnőtt tanított korábban, hanem éppen e tanítói hozzáállása miatt.

A muzsikus

A zirci tantestületből választott feleséget. Éva nénivel, az ének-zene tanárral közös szenvedélyük volt a muzsikálás: a városi zenekarban Feri bácsi brácsán játszott. A zene iránti vonzalma magyarázza a népzene iránti érdeklődését is, aktívan szervezte a kórusok, népi együttesek működését.

A méhészt

„Tudja, a legjobb gondolataim a méhesben születnek, abban a dongásban, zümmögésben...” – mesélte Feri bácsi, aki 1960 óta aktívan méhészkedett. Első kaptárait apósától örökölte, majd a rá jellemző agilitással vágott bele az új tevékenységbe. Vándorméhészt találmanya, egy gyakorlatilag kaptárakból álló

utánfutó, számos díjat nyert a szakkiállításokon, de saját fejlesztésű pergetője is sikert aratott. Feri bácsi a Magas-Bakonyi Méhész Egyesület alapítója, vezetője volt évtizedeken át, egészségügyi szakfelügyelete három megye méhészeire terjedt ki. Tevékenységéért 87 évesen elnyerte a „Magyar Méhészetért Érdemérem” kitüntetést. A Reguly Antal Múzeum megalapításakor a méhészkedést, a méz és a viasz feldolgozását is bemutatta egy kis tárlaton. Álmódzott egy komolyabb méhészeti kiállításról, melynek alapját a múzeum egyik épületében tárolt méhészeti eszközei jelentették volna, a szakmai előkészítés azonban elmaradt, méhészeti szakszövegek nem készültek, így e terv nem valósult meg. 85 éves születésnapjára azonban rendezett a Múzeum egy időszakos méhészeti kiállítást az eszközök egy részéből.

A tanácsitkár-helyettes

Agilitása hamar megnyitotta az utat számára a vezető pozíciókhoz. A Zirci Tanácsban tanácsstagként, majd tanácselnök-helyettesként tevékenykedett. Mindenhez köze volt, ami a városban történt az 1960-as évek óta, számos nagy fejlesztési tervhez maga is készített vázlatokat, írt le ötleteket (pl. a ma is aktuális hosszúréti szabadidőpark tervéhez). Sokoldalúsága miatt néha olyan területekre is tévedt, ahol elképzelései ma már nem állják meg a helyüket (pl. a műemlék-épületek kezelése, átépítése), de az egyértelmű, hogy a maga módján a jobbító szándék vezette ekkor is.

A dokumentátor

A város, tágabban a Bakony és Veszprém-megye, valamint a Marcal-menti szülőföld kulturális életében Feri bácsi aktív szervező és részt vevő szerepet játszott. Tagja volt a Honismereti Egyesületnek, így országosan is híre ment tevékenységének. Nagyrendezvényeket álmódott és szervezett meg, a legismertebb talán a Bakonyi Expo¹ néven zajló, hosszú időn át rendszeresen megszervezett seregszemle.

Közeleli és kulturális eseményeken Feri bácsi rendszeresen készített fényképeket, de a mindennapi élet eseményeit – pl. a zenekar vagy a tanári kar rendezvényeit, diákokat, városképet – is dokumentálta. Mikor elmesélte, hogy az első lakiteleki találkozót (1987) is végigfotózta, akkor vált számomra nyilvánvalóvá, hogy a Tanár Úr dokumentátori tevékenysége jóval túl nyúlik az egyéni hobbin és Zirc város keretein. Fényképeinek egy részét a Reguly Múzeumban digitalizáltuk és Feri bácsi segítségével adatoltuk, hiszen a hatalmas gyűjtemény szakszerű

rendezése túlnyúlt az egyszemélyes feladaton. Emlékszem a meghatódottságra Feri bácsi szemében, amikor a digitalizált fotókat meglátta a számítógépen, a lefűzött negatívokat pedig mappába rendszerezve... talán ez volt az a pont, ahol „a magányos harcos” elfogadta a segítséget ahhoz, hogy gazdag anyaga méltó formában maradjon fenn. Videofelvételeket is készített – operatőri tanfolyamot is végzett! –, melyeket szintén digitalizált a múzeum, így pl. az említett méhészeti kiállításon az ő felvételeit használhattuk.

A múzeumalapító

Írásom végére hagytam Illés Ferencnek a Reguly Antal kultuszához köthető tevékenységét, mint ahogy Feri bácsi életútjának utolsó nagy projektjének nevezhető a Reguly Antal Múzeum és Népművészeti Alkotóház megalapítása (1992), és a zirci Reguly Társaság létrehozása (1991) is.

Tanár úr intézményi és szervezeti kapcsolatrendszerének nyilvánvalóan nagy szerepe volt abban, hogy a sokak által támogatott ügy – Reguly Antal szülőházának múzeummá alakítása – megvalósulhasson. Feri bácsi praktikus érzékét és körültekintését dicséri annak az alapkoncepciónak a megalkotása, amely ma is meghatározza a Múzeum működését. Feri bácsi ugyanis Reguly Antal munkássága mellett – arra hivatkozva, hogy Reguly is etnográfusnak tekintette magát – az intézmény profiljába a helytörténetet és a népi kismesterségeket is belevette, így alakult ki a kiállító rész mellett a műhelyek sora. Az intézmény megteremtése természetesen hosszú időt vett igénybe, és szakképzettség hiányában a Múzeum működésében sok volt a hiányosság, a szakfelügyelet azonban a Tanár Úr kitartó, minden problémát megoldani akaró lelkesedését látva mindig engedélyezték és tanácsokkal támogatták a további működést.

Zárásképpen első emlékemet osztom meg a Múzeumról. 1995 januárjában Dmitrij Grigorjevics Gindisev hanti énekes (milyen érdekes, a Tanár Úrhoz hasonlóan korábban párttitkár és matematika tanár) Magyarországra érkezett. Schmidt Éva az ő nyelvjárását találta a legközelebbinek a Reguly Antal által leírt hanti énekek nyelvezetéhez, ezért felolvastatta vele a Reguly-szövegeket. Magyarországi tartózkodása alatt utaztunk el hármasan Zircre, Illés Ferenc meghívására. Dmitrij Gindisev volt a Múzeum első hanti vendége. A látogatás során a Tanár Úr videointerjút is készített, s mivel akkor még nem létezett Reguly kiállítás, a bakonyi népművészeti tárlat szolgáltatta a hátteret.²

Illés Ferentől 80 éves korában, 1991-ben vettem át a Reguly Antal Múzeum és Népi Kézműves Alkotóház irányítását, valamint ugyanakkor a Reguly Társaság alelnöki posztját. Mindkettőnk álma valósult meg abban, hogy Reguly

¹ Nem keverendő össze az utóbbi években Veszprémben megrendezésre kerülő Bakony Expoval.

² A felvétel megtekinthető a Reguly Antal Múzeum és Népi Kézműves Alkotóház youtube csatornáján: <https://www.youtube.com/watch?v=tNxKSFWWFSQ>

Antal 200. születésnapját méltóképpen tudtuk megünnepelni. Feri bácsi megtartotta és büszkén tartotta számon, hogy az eseményen a Múzeum munkatársaival együtt koszorúzta meg a zirci Reguly szobrot. Elégedetten nyugtázta az általa megálmodott és megalapított Múzeum teljes felújítását és az új – harmadik – Reguly Antal életművét bemutató kiállítás megnyitását.

Utóirat: Illés Ferenc sírjára – az egykori alelnöknek – a Reguly Társaság nevében is került virágcsokor.

Ruttkay-Miklán Eszter

✱

Tove Skutnabb-Kangas

(1940–2023)

Idén májusban, életének 83. évében elhunyt a nyelvi jogok legjelentősebb kutatója és a nyelvi kisebbségek fáradhatatlan védelmezője. Helsinkiben született és két anyanyelve volt, a finn és a svéd. Első önálló kutatása a Svédországba bevándorolt finnek gyermekeinek oktatását vizsgálta, ebben feltárta az erőszakos svédé asszimilálás folyamatait. Egy 1988-ban publikált írásában definiálta a *lingvicismus* terminus technicust, ami formailag és tartalmilag is rokon a rasszizmussal. Skutnabb-Kangas az elmúlt fél évszázadban óriási munkát végzett, amit jól mutat az is, hogy 30 önálló könyvet, 22 szerkesztett kötetet és közel 100 önálló tanulmányt jegyez. Írásait 60-nál több nyelvre fordították le, köztük van természetesen a magyar is. Fő témái a kétnyelvűség, a nyelvi emberi jogok, a nyelvi genocídium és az oktatás voltak. Számos publikációját le lehet tölteni honlapjáról, <http://www.tove-skutnabb-kangas.org/>. Az idei év elején jelent meg a nyelvi emberi jogokat globálisan bemutató, általa társszerkesztett *The Handbook of Linguistic Human Rights*.

Skutnabb-Kangas az EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztosának, Max van der Stoelnek a megbízásából – Szépe Györggyel és másokkal együtt – részt vett *A Nemzeti Kisebbségek Oktatási Jogairól Szóló Hágai Ajánlások és Értelmező Megjegyzések* (1996) megfogalmazásában. Férjével, Robert Phillipsonnal és az ausztráliai Michael Clyne-nal óriási nemzetközi tiltakozást szervezett 1996 áprilisában a Mečiar-féle szlovák államnyelvtörvény (1995) ellen. Nemrég, 2019-

ben utószót írt Csernicskó István és Tóth Mihály kötetéhez, ami a kárpátaljai kisebbségi oktatás 150 éves történetét mutatja be.

Skutnabb-Kangas 2004 és 2021 között szerkesztette a Multilingual Matters kiadó „Linguistic Diversity and Language Rights” könyvsorozatát, ebben 20 kötet jelent meg, köztük három finnugor tárgyú. A Johanna Laakso és mtsai által írt könyv (2016) kilenc kisebbségi finnugor nyelv mai fennmaradási esélyeit mutatja be, nyolc európai ország 12 kisebbségi közösségében.

Az *oktatási nyelvi genocídium* megnevezést sokan, főként, de nem csak nyelvészetileg laikusok, helytelenítették, mondván, hogy a *genocídium* fizikai népirtást jelent. Skutnabb-Kangas azonban bemutatta, hogy az ENSZ 1948. évi Egyezmény a népirtás büntetnének megelőzése és megbüntetése tárgyában c. dokumentumban öt definíciója van a genocídiumnak, s ezek közül kettő pontosan ráillik az oktatási nyelvi genocídiumra, nevezetesen: „gyermekek erőszakos áthelyezése egyik csoportból egy másikba” [II. Cikk (e)], valamint „komoly testi vagy mentális kár okozása a csoport tagjainak” [III. Cikk (b)] (a kiemelés Skutnabb-Kangastól). Az idegenkedők, valamint a jó szándékú, de akaratlanul is kárt okozó tanárok helyzetének megkönnyítésére írta a következőt 2021-ben (saját fordításom):

„Az asszimilációs, genocídiumos elvek az oktatás nagy részében áthatják a mai társadalmakat, akár rejtve, akár nyíltan, s nem csak az egyének szintjén, hanem a strukturális, intézményi szinteken is. Ez azt jelenti, hogy a diszkriminatív és gyakran rasszista kontroll oly nagyon intézményesült, hogy az egyének, például egy tanárnak vagy egy iskolai ügyintézőnek nem kell tudatosan cselekednie, hogy rasszista vagy asszimilációs módon működjön. Az egyéneknek csupán meg kell felelni a rendszer működési elveinek, és az *intézmény (például az iskola) elvégzi a diszkriminációt helyettük*. Így aztán az elemzésben a »gonosz szándéktól vezérelt diszkriminációtól« (olyan cselekedetek, melyeknek célja a kisebbségi személyeket érő kártékony hatás) eljutunk a »hatások okozta diszkriminációhoz« (a cselekedeteknek kártékony hatása van, a motivációtól függetlenül). Ha ezt megértik a tanárok, elkerülhetik a düh, a lelkiismeret-furdalás és a tehetetlenség érzését, amit sokan akkor éreznek, amikor találkoznak az oktatási genocídium diskurzusával.”

Azt hiszem, igaza van Szilágyi N. Sándornak (2023), aki nekrológjában a következőt is írta: „Az ő életművének [...] az a legnagyobb tragédiája, hogy ő abba eszméletlen mennyiségű munkát beleölt, ott rengeteg tudás van felhalmozva, akiknek pedig arra a legnagyobb szükségük lenne, a politikusok legnagyobb része a nevét se hallotta soha.”

Tove Skutnabb-Kangas makulátlan kutatásokkal igazolt nyelvpolitikai mondanója néha kellemetlen helyzetekbe is sodorta. Például 2019. november 28–29-én Genfben meghívott szakértőként részt vett az ENSZ „Forum on Minority Issues” rendezvényén, amit Fernand de Varennes, az ENSZ Kisebbségi Ügyek Felelőse hívott össze. A Forum előkészítő megbeszélésein három ENSZ tisztviselő kifogásolta, hogy Skutnabb-Kangas előadásának utolsó bekezdésében szerepel a „linguistic and cultural genocide” kifejezés, valamint hogy néven vannak nevezve egyes országok. Az inkriminált szöveg így szólt:

„Today’s submersion education continues to participate in linguistic and cultural genocide pedagogically, psychologically, culturally, linguistically and sociologically – see Articles 2b and 2e in the UN Genocide Convention for definitions of genocide. But it is not only indigenous peoples and numerically small minorities that suffer. Their languages and the world’s linguistic and cultural diversity suffer, and as a consequence, biodiversity and climate. Some of the *big* minorities today continue to bear the brunt of all this, not only undergoing linguistic and cultural genocide in education but also being physically killed and tortured. I am thinking of the Uyghurs and Tibetans in China, and the Kurds especially in Turkey and Syria. Condemnation from the rest of the world is now forthcoming to some small extent, on paper, but as long as implementation is lacking, even here, it is toothless. Capital and trade trump human rights, as usual.”

A konfliktus az óvatoskodó tisztviselők részleges győzelmével ért véget: a szóbeli prezentációban a meghívott szakértő kénytelen volt engedni a követelésnek, de az ENSZ honlapjára eredeti, cenzúrázatlan szövege került föl.

Tove Skutnabb-Kangas örökségét számtalan tanítványa, munkatársa és barátja őrzi a Föld minden kontinensén.

Kontra Miklós

Skutnabb-Kangas válogatott műveinek listája

Fő művei

- Skutnabb-Kangas, Tove 1981. *Bilingualism or Not: The Education of Minorities*. Translated by Lars Malmberg and David Crane. Clevedon: Multilingual Matters. Pp. xviii+378.
- Skutnabb-Kangas, Tove and Jim Cummins (eds.) 1988. *Minority Education: From Shame to Struggle*. Clevedon: Multilingual Matters. Pp. vii+410.
- Skutnabb-Kangas, Tove and Robert Phillipson (eds.) 1994. *Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination*. Berlin: Mouton de Gruyter. Pp. vi+478.
- Kontra, Miklós, Robert Phillipson, Tove Skutnabb-Kangas, Tibor Várady (eds.) 1999. *Language: A Right and a Resource. Approaching Linguistic Human Rights*. Budapest & New York: Central European University Press. Pp. xiii+346. [Kínai kiadása: 2014, ISBN 978-7-5135-5295-0]
- Skutnabb-Kangas, Tove 2000. *Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?* Mahwah, N. J.: Lawrence Erlbaum. Pp. xxxiii+785.
- Skutnabb-Kangas, Tove & Robert Dunbar. 2010. *Indigenous Children’s Education as Linguistic Genocide and a Crime Against Humanity? A Global View*. (Journal of Indigenous Peoples Rights No. 1/2010). Gáldu – Resource Centre for the Rights of Indigenous Peoples. https://www.academia.edu/12945022/Indigenous_Childrens_Education_as_Linguistic_Genocide_and_a_Crime_Against_Humanity_A_Global_View
- Skutnabb-Kangas, Tove & Robert Phillipson (eds.) 2016. *Language Rights*. Volumes I–IV. (Critical Concepts in Language Studies series). Pp. 369 + 464 + 425 + 410. London & New York: Routledge.
- Skutnabb-Kangas, Tove & Robert Phillipson (eds.) 2023. *The Handbook of Linguistic Human Rights*. Oxford: Wiley Blackwell. Pp. xxiii+712.

Magyarul megjelent írásai

- Nyelvi emberi jogok. Fordította: Kontra Miklós. *Korunk* Harmadik folyam III/5 (1992 május): 82–86.
- Robert Phillipson – Tove Skutnabb-Kangas (1997a): Nyelvi jogok és jogsértések. Fordította: Lesznyák Ágnes. *Valóság* 1997. január: 12–30.
- Sku[n]tnabb-Kangas, Tove (1997b): *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Fordította: Reményi Andrea Ágnes és Kontra Miklós. Budapest: Teleki László Alapítvány, 93. lap. (Kisebbségi adattár VIII.) [Ebben a 68. oldalon az 1.

- ábra – a kiadó gondatlansága miatt – hibás, a helyes ábra a *Valóság* cikkben (1997. január) található.]
- Oktatásügy és nyelv: Többnyelvi sokféleség vagy egynyelvi redukcionizmus? Fordította: Lesznyák Ágnes. *Regio* 1998/3. szám: 3–35.
<https://epa.oszk.hu/00000/00036/00033/pdf/01.pdf>
- Nyelvi sokféleség, emberi jogok és a „szabad” piac. Fordította: Bartha Csilla. *Fundamentum* 1998/1–2. szám: 7–25.
- Veszélyeztetett nyelvek – emberi jogok (Összeállította és fordította: Sipos Mária). *Finnugor Világ* IX/3 (2004): 16–24.
- A nyelvi jogok hiányáról a hivatalos oktatásban. *Regio* 2018/3: 105–126.
 Fordította: Máté Réka.
https://regio.tk.hu/wp-content/uploads/SKUTNABB_2018_3_105_126.pdf

Finnugor témájú kötetek az általa szerkesztett könyvsorozatban

- Olthuis, Marja-Liisa, Suvi Kivelä and Tove Skutnabb-Kangas 2013. *Revitalising Indigenous Languages: How to Recreate a Lost Generation*. Bristol: Multilingual Matters. Pp. xiv+251.
- Toivanen, Reetta and Janne Saarikivi (eds.) 2016. *Linguistic Genocide or Superdiversity? New and Old Language Diversities*. Bristol: Multilingual Matters. Pp. viii+376.
- Laakso, Johana, Anneli Sarhimaa, Sia Spiliopoulou Åkermark, Reetta Toivanen 2016. *Towards Openly Multilingual Policies and Practices: Assessing Minority Language Maintenance Across Europe*. Bristol: Multilingual Matters. Pp. xvi+259.

Egyebek

- How to wriggle out of linguistic human rights duties – some recipes for unwilling states. In: Andor József – Szűcs Tibor – Terts István (szerk.): *Színes eszmék nem alszanak... Szépe György 70. születésnapjára* II. kötet: 1106–1116. Pécs: Lingua Franca Csoport, 2001.
- Linguistic Human Rights in Education: Western Hypocrisy in European and Global Language Policy. In: *Hatalom és kultúra – Power and Culture*. Plenáris előadások & Kerekasztal-vitaindítók – Plenary Sessions & Round-Table Introductions, V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus, (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.), szerk.: Tuomo Lahdelma, Jankovics József, Nyerges Judit, Petteri Laiho, University of Jyväskylä, Hungarian Studies, Jyväskylä, 2002. Pp. 74–102.
http://real-eod.mtak.hu/1835/1/hatalom_kultura_plenarisok.pdf

- Afterword. In: Csernicskó, István & Mihály Tóth: *The Right to Education in Minority Languages: Central European traditions and the case of Transcarpathia*. Pp. 68–71. «Autdor-Shark» Uzhhorod, 2019.
http://real.mtak.hu/104898/1/CsI_TM_THE_RIGHT_TO_EDUCATION_IN_MINORITY_LANGUAGES.pdf
- Series Editor's Preface. In: Jim Cummins, *Rethinking the Education of Multilingual Learners*. Bristol: Multilingual Matters, 2021. Pp. xxix–xxxi.

* * *

- Szilágyi N. Sándor 2023. Tove Skutnabb-Kangas. <https://ujhet.com/szilagyi-n-sandor-tove-skutnabb-kangas/>

*

Eeva-Liisa Manner versei

Eeva-Liisa Manner (1921-1995), finn író, költő, műfordító. Első verseskötete (*Mustaa ja punaista* 'Fekete és vörös') 1944-ben jelent meg. Ebben versei a háborús megpróbáltatásokhoz és Viipuri elvesztéséhez kapcsolódnak. Életében 12 verseskötete jelent meg, köztük 1956-ban a *Tämä matka* 'Ez az út'. Ezzel lett a háború utáni finn modernista költészet úttörője. Írt prózát is, sokat fordított, többek közt Shakespearet is. Versei magyarul is olvashatók (Nagyvilág 1963, Tiszatáj 1985, Távolba futó utak. Mai finn líra.) Önálló kötete: *A füst árnyéka* (Európa 1987). A szerk.
 Forrás: *Kirkas, hämärä, kirkas. Kootut runot*. 'Fényes, homályos, fényes. Összes versek.' Helsinki: Tammi. 2021.)

* * *

Többé nem térhetek vissza abba az erdőbe,
 arra a rétre, intenzív hóféhérebe
 a lónak

ki hagyta a szélnek összekócolni sörényét
 ki a tajga mélyéről jött
 (elhomályosult lelkem a kifehéritett erdejébe)
 vágta az réz, az elbűvölt nap faragványa,
 húsból, szalmából és földöntúli aranyból készült,
 Parsifal lova, vagyis platonikus Percival
 (az én rögzített ideám)

ki sosem evett a tenyeremből
 csak a szelet és a füvet kereste, a gyep lovagja,
 a szél szentje (hízalgője vagy szövetségese)
 tán valami mesebeli lény, aligha horse, inkább hérosz,
 szerzetes, ki elhajította skót pajzsát

és visszatért a tengerbe
 mintha onnan jött volna.

* * *

Az erdő belép a szobába, a madarak visszaszállnak a fákra.
 Valaki van nálam: fénylő szőrű ló, az én állatom.
 Hozzáérek, eltűnik.
 Magával viszi az erdőt, a madarakat és a szobát
 s vízarcú lovasát.

* * *

Az ősz kilenc lóval érkezik, a halál tízzel.
 Kikristályosul az idő: dermedő csend hangja.

Lekaparam a pikkelyeket, merev szemem látni kezd.
 Szemhéjam alá folyik az idő, közeledek az emlékhöz:

Faleveleket égetnek. Hervadt táj illata,
 füst árnyéka a réten. Semmi más.

* * *

Ha igaz, hogy mikor mennem kell,
 nem leszek egyedül,
 hogy velem jössz és egy másik lovat hajtasz,

kinek földszínű szőre csillog a holdfényben
 (maga is félig föld, félig szél),

ha igaz az ígéreted, ha
 a ködkaпуhoz hajtasz

rögtön akarok indulni.
 Azonnal akarlak.

* * *

Gyerekkor, vadzab. Mély rejtélyek erdeje.
 Titok. Változás. Lassúérés ideje.

Álarc mögött rejtőzködik a halál,
 az álarc csendje lélegzik mindenhol.

A padláson alszom. Ló: szeme mint mély tó,
 benéz az ablakon és jósol a belső homályból.

Valaki az erdő szívére lép.
 Valaki örökké jelen van, s virágzik a vassfü.

* * *

Deres ló a léckapu mögött
 ködöt lehel a rétre.
 Határvonalai remegnek, eltűnnek,
 felhő már a fűben;
 tán nem is ebből a világból való.

* * *

Kivilágított éj

Alszanak az utcák, mélyebbre
 merülnek az éjszakába.
 Új nevet kapnak az éjtől.
 A Juan de la Cruz nappal csak egy tábla.
 Most elmeséli, hogyan járt itt ő
 a lélek sötétségében, és csak akkor

ismerte meg Istent, mikor lemondott
 szeretetéről annak teremtményei iránt.
 Ezt a töredéket újra és újra megláttam
 a könyv lapjain
 és megigézett a hidegsége.
 Most csendes hívásként jár
 előttem az utcán: Hagyj itt mindent.
 Ne habozz. Gyere.
 – És az út mentén feketére fényezett kocsí áll meg,
 a ló éjszínű.

Ne válts lovat. Ne nézz hátra.
 Szállj be a kocsiba, tanulmányozd.
 Pihensz és haladsz, megtanulod kiismerni az Időt és a Teret.

Ne nézz hátra, ne válts lovat.
 Vizsgáld meg az emlékezet kocsiját: te vagy az.
 Eggyé váltál emlékeiddel.

Pihensz és haladsz, eltávolodsz
 önmagadtól, hamarosan eltűnsz.
 A kocsit csak az emlékeid borítják be.

Kéreg vagy a tér falán, mely áttetsző,
 mint az eső.
 Szertefoszlik, s nincs többé.

Képessé válsz megtagadni az időt és a teret.

* * *

Szabadítsd meg szereteted az agyagtól

Írj úgy, hogy senki ne hívhasson sajátjának,
 sem materialista, sem misztikus, mondta a qonyai férfi
 szakadozó hangon,
 mert szifilisz pusztította szájpadlásán át
 visszaverődött fejében a hangja.
 Szabadítsd meg szereteted az agyagtól, s
 távozik egy titkos résen át, mondta
 szezámagokat köpködve,

az agyagöntő mozdulatát utánozva,
 és láttam, hogy a keze olyan szép,
 mint a dohánylevél.
 Szabadítsd meg szereteted az agyagtól, ismételte,
 így lehet megtagadni a korlátok okozta bánatot
 és kitárni empátiád a növekvő tisztánlátás felé.
 Versed viszont legyen vízből és agyagból,
 annyira pontos és materiális,
 hogy keljen életre, amit magasztalsz,
 és dőljön össze, amit bíralsz.

– De nekem nincs kedvem senkit szidni vagy dicsérni
 a lovakon kívül,
 és róluk igen sokat írtam is már
 felültem egyre és a trágyába dobott
 ő pedig a hegyekbe szaladt lelkes fanfárokkal
 köszönteni a reggelt.
 Körülölelték a visszhangok,
 hullámozó testét egyre messzebbi
 dombokra vitte a zene,
 mögöttük még távolabbi dombok voltak
 és távolabbiak.

Most három lehetőség van:

- 1) a ló híreknek hitte a visszhangokat;
 (a ló szubjektív tapasztalata),
- 2) az üres végtelenségből alkotta a zenét
 (az én ugyanannyira szubjektív tapasztalatom),
- 3) ez az álmok, árnyak és tévképzetek világa
 és nem is létezett semmilyen zene
 csupán a fejemben.

Mindegy, de ezután még jobban tisztelni kezdtem
 a lovakat,
 sőt valamennyire isteníteni.
 Istennek nincsenek attribútumai. A lónak vannak.
 Vagy a ló lenne Isten egyik attribútuma?
 Ezen elmélkedtem, noha miután elnéztem
 a ló feltámadt etruszk testét, a probléma
 egyszerűen ostobának tűnt.
 A ló az ló, és ez adja a felsőbbbségét.

Miért lenne mindössze isten arca vagy szőre,
ha egyszer Ló?

Ez a Filozófia összeomlása. Az illúzió vége.
Elhallgatott a zene, a visszhangok lehullatták lombjukat
a Coín felé menő útra.
Elhagyom most a rímek városát
és üres kutakba mormolva
próbálom megölni álmodozásaim.
Talán sikerül, talán nem,
az akarat nem kerül semmibe
és saját szíved pusztaságában is eltévedhetsz.
Sa'di szavaival:
Félek, zarándok, hogy nem jössz el Mekkába,
mert az út, amin jársz, Türkisztánba visz.

És az álombeli fehér ló,
lelki társam – vagy hogy is hívjam –,
a mellettem lévő ló, animus, aki dermedten kéredzkedett az ölemben
és addig melengettem, míg teljesen feléledt,
hosszú, etiópiai lábaira állt
a hasát mutatta – sosem láttam szebb árkadót –
és rövid, vidám fanfárokka mondott köszönetet.
Elgondolkodva nézett, szemében szomorúság és kávé volt,
mély és félhomályos emlékek a szabadságvágyról.
Majd útnak indult, a Léthé sáros partján gázolt,
vállára vette a folyót és eltűnt.

Fordította: Várkonyi Flóra

✱

Utazások a Vaszjugán vidékére

Két részlet Nagy Zoltán *Egy folyó több élete. Hantik és oroszok a nyugat-szibériai Vaszjugán folyó mentén.* c. akadémiai doktori értekezéséből.

Először a Vaszjugánon

1992. június 6-án, egy több órás, eleinte esővel majd hóeséssel tarkított repülőút után megérkeztem a szibériai Novij Vaszjugán faluba, a Vaszjugán mellé. Amikor az AN-2-es repülőgép, helyi becenevén a „kukoricaszállító”, letett a repülőtéren, csapatunk hanti tagjának szülei vártak bennünket. Csomagjainkat a házukba cipeltük, ahol a gyomorpróbáló út után bőségesen terített asztallal fogadtak, aminek köszönhetően életemben először ettem különböző módokon szárított halat. Minden új volt: a táj, az emberek, az ételek, a nyelv, amit itt néhányan beszéltek. A család távolabbi rokonai, például házigazdám öccse is felkeresett minket. Szinte folyamatos „teázás” közben rengeteget beszélgettünk, rengeteg jegyzetet írtunk, intenzíven elkezdtük tanulni a hanti nyelv vaszjugáni dialektusát. Éjszaka a végeletekig fáradtan, de szinte boldogan írtam jegyzetfüzetembe, hogy „a nap mérlege: SZUPER”. Pedig ekkor még nem is jutottunk el a tajgában megbúvó, idillinek tűnő Ozernojéba, ahol a család korábbi lakóhelye volt, és amit akkoriban vadászatra, halászatra használtak.

Novij Vaszjugán a megérkezésemkor háromezer főt meghaladó lakosságú település volt, ma lélekszáma alig haladja meg a kétezer ötszázat. A települést 1933-ban alapították erőszakkal idehurcolt, kulákká nyilvánított kitelepítettek számára. 1939-ben önálló járásközponttá vált, amely húsz évig, egészen 1959-ig működött, mígnem a kitelepítettek számának csökkenése és a korábbi aprótelepülési településszerkezet központosítása szükségtelessé nem tette. Nagy valószínűséggel a falu sorsa is a megszűnés lett volna, ha a területen az 1950-1960-as évek fordulóján meginduló olajbányászat regionális központjává nem ez a település vált volna. Ma a faluban együtt laknak a közben ide betelepített vagy önszántukból betelepedett öslakos hantik is, valamint a különböző időszakokban ideköltözött vagy költöztetett oroszok és egyéb nemzetiségek is, egymással elkeveredve, vegyes házasságokban élve. A hantik száma mindössze 100 körül becsülhető, vagyis alig éri el a lakosság 4%-át.

Ozernoje Novij Vaszjugántól 39 kilométerre, a Tuh Emtor tó mellett fekszik, és 1992-ben a gyaloglás mellett még helikopteren is megközelíthető volt. Apró, akkor négy házból álló hanti szállás, amely a kitelepítések idején ugyancsak nagyobbra duzzadt, hiszen 1942-ben 23 ház állt a területén. A betelepítések előtt gyakorlatilag ugyanannyi ház állt, mint most, azonban jóval többen (1911-ben

például 31-en) lakták, hiszen az ott élő hantik rendes lakóhelye volt, míg a 20. század végén már csak a gazdasági tevékenységeik miatt kijáró férfiak lakták (egy kivétellel) a vadászház céljaira túlzottan is nagy, korábban egész családknak épített házaikat. 1992-ben rendszeresen öt hanti járt ki a szállásra, akik napjaiknak hozzávetőlegesen a felét töltötték itt, de időnként családtagjaik, ismerőseik is fel-felbukkantak benne. A vadászatból élő férfiak élete kétlaki volt: családjuk Novij Vaszjugánban élt, gazdasági tevékenységük azonban Ozernojében zajlott. Akkor családjaik fő – esetenként egyetlen – megélhetési forrása az itt megszerzett zsákmány volt. Ma, 2020-ban három ház áll épen, használható állapotban, kettő pedig roskadozik, de még az ép házak közül is üres egy, hiszen csak két férfi jár ide alkalmilag, hosszabb-rövidebb halászatokra, vadászatokra. Ők az 1992-ben itt élő hanti férfiak nem hanti vejei. Közülük az egyik állandó munkával bír, a másik pedig alkalmanként dolgozik, alkalmanként csak vadászattal tarja el magát és családját

Novij Vaszjugán és Ozernoje tehát a Vaszjugán mellett fekszenek, amely a Tomszki megye Kargaszoki járásához tartozik. A Tomszki megye Nyugat-Szibéria egyik kis területű közigazgatási egysége, szűk három és fél Magyarországi területet tesz ki, az Ob folyó gyakorlatilag kettészeli. A 2010-es népszámlálás szerint a megye lakosságának 92,05%-a orosznek vallja magát, és emellett mindössze még két etnikum van, a tatár és az ukrán, amely meghaladja az 1-1%-ot. Ezek az arányok még beszédesebbek a tényleges lélekszám-adatok ismeretében: az oroszok száma a megye területén meghaladja a 920 ezret, míg a következő két legnagyobb etnikum összlélekszáma nem éri el a harminc ezret, a nem orosz lakossága pedig a 125 ezret. Ez utóbbi adat annak fényében még jelentősegteljesebbnek tűnhet, hogy 48 féle etnikumot tüntet fel a statisztika. A hantik száma nem éri el a hétszázhusz főt, ami mindössze 0,07%-os arányt jelent. A megye egyik legészakibb járása a Kargaszoki járás, amelynek területe alig kisebb Magyarországnál, lakossága mindössze húszezer fő. Itt él a Tomszk megyei hantik egy jelentős része, kétszáz ember, akik még így is elenyésző kisebbségnek számítanak, arányuk 0,88%. A terület a Vaszjugáni mocsár része, amely Eurázsia legnagyobb tőzeglápja, míg a magasabban fekvő területek a tajgához tartoznak. A folyók szabályozatlanok, útjukat rengeteg kanyarral, hurokkal, mellékág kialakításával járják végig, a tavaszi olvadáskor pedig jelentős területeket öntenek el. Az időjárás szélsőséges, nyáron akár +35°C is lehet, míg télen elérheti a –50°C-ot; az átlaghőmérséklet januárban –21°C, júliusban +19°C. A tél októbertől április elejéig tart, az egyetlen hónap, amikor meglepő, ha fagy, az a július

Novij Vaszjugánba való megérkezésem napja előtt több mint egy hónappal indultam útnak vonaton Tomszk felé. Maga az utazás végtelen szerencsének köszönhetően talált meg: az 1991-ben Pécsről Szombathelyre költöző Pusztay János nyelvész már távozása után kérdezte meg szombathelyi irodájában, hogy nincs-e kedvem Szibériába menni a hantikhoz. Azon a nyáron ugyanis ő már járt

a külföldiek számára zárt városból éppen akkor látogathatóvá váló Tomszkban, ahol szoros kapcsolatot épített ki a Tomszki Pedagógiai Főiskola Északi Nyelvek és Népek Intézetével, az úgynevezett „Dulzon-iskolával”. Gondolkodás nélkül mondtam igent. 1992 májusának első napján Alekszandra Arkagyijevna Kimmel, a kiváló tomszki nyelvészrel együtt indultunk Magyarországról Tomszkba. Egy hónap akklimatizálódás, az ottani nyelvészek által kért magyar nyelvtanítás, könyvtári, archívumi és múzeumi kutatások után indultunk a megye Kargaszoki járásába a Vaszjugán mellé egy darabig hajón, majd repülőgépen. Néhány napos kargaszoki intermezzót követően láttam meg először Novij Vaszjugán homokos, falusias utcáit felülről, a fehér foltokként fel-felbukkanó libacsapatokkal és a magányosan kószáló tehennel tarkítottan. Velünk utazott hanti házigazdám lánya is, aki az abban a pillanatban az egész expedíciót finanszírozó Tomszki Pedagógiai Főiskolán adminisztrátorként dolgozott. Házukba így vendégként, sőt kiemelt vendégként érkezünk, hiszen a lányuk munkahelyi főnöke és egy külföldi diák érkezett, ráadásul nekik köszönhetően utazhatott haza lányuk is ingyen, mint az expedíció tagja. Ez volt az a kapcsolat, amely minden további itt-tartózkodásomat is megalapozta, meghatározta. Ekkor még diák voltam, a magyar szakom és a finnugor specializációm befejezéséhez közeledtem Fancsaly Éva és Dobó Attila vezetésével, néprajzos tanulmányaimat pedig még csak éppen megkezdtem a Pécsi Tudományegyetem néprajz szakjának legelső évfolyamában. Ekkor azonban még a néprajzos bevezető stúdiumok ellenére is egyértelműen finnugristaként, pontosabban „finnugor néprajzsként” gondolkodtam, ez határozta meg világlátásomat, tudományos érdeklődésemet, problémalátásomat. Oroszország (illetve eleinte a Szovjetunió) ezekben az években nyílt meg a külföldi kutatók számára. Ez azt is jelentette, hogy az egyetlen Schmidt Évát leszámítva, nem volt olyan magyar származású, finnugor néprajzzal foglalkozó kutató, aki hosszabb terepmunkát végzett volna Nyugat-Szibériában, az obi-ugor nyelveket beszélő népek között. Ez elsősorban azt jelenti, hogy a 19–20. század fordulójának expedíciós leírásain kívül nem volt olyan tereptapasztalat, nem volt olyan módszertani kapaszkodó, amelyre saját terepmunkámat építeni tudtam volna. A terület felfedezése a néprajzi-antropológiai kutatások számára ekkoriban még csak éppen elkezdődött. Ráadásul csak elutazásom pillanatában tudtam meg, hogy a Vaszjugán mellé fogunk utazni, mert az az a terület, ahova a vendéglátó intézménynek kapcsolata van, és amely ugyanabban a megyében található. És ugyan a rendelkezésemre álló tomszki egy hónapban mindent megtettem azért, hogy minél jobban megismerjem az adott terület szakirodalmát, valójában csekély ismeretekkel rendelkeztam a Vaszjugán mentén élő hantikról. Mindezt összefoglalva elmondható, hogy megfelelő módszertani, elméleti és tárgyi felkészültség nélkül indultam első terepmunkámra, vagyis hiába óvnak ettől mindenkit a kezdetektől fogva az antropológiai terepmunka módszeréről gondolkodók – amiről ekkor még fogalmam sem volt –, valójában „jó szemű amatőrként”

érkeztem meg a terepre, és csak „józan eszemre”, és az „emberi tapintatomra”, empátiámra támaszkodhattam. Módszertani és elméleti képzetlenségem mellett terepmunkámra alapvető hatással volt az is, hogy diákként egy tapasztalt nyelvessel utaztam együtt, akinek terepmunkamódszere annak ellenére meghatározta az enyémet is, hogy éreztem a kettőnk hozzáállása közötti különbséget. Az első naptól kezdve a nyelvi kutatások, a szógyűjtés, a grammatikai paradigmák lekérdezése, esetleg hanti nyelvű (folklór) szövegek, szövegminták lejegyzése volt az út fő célja, amely mellett saját „kulturális” érdeklődésem eltörpült. Ráadásul a hantik számára is sokkal egyértelműbb, jobban érthető volt az, hogy az utunk célja a nyelv leírása, és a számukra sokszor triviálisnak tűnő témákról – mint például vadászat, halászat, családtagok iránti érdeklődés – való beszélgetést nem igazán tudták munkaként értelmezni, nem volt elégséges legitimációja az ottlétünknek. Az igazi munka tehát a nyelvi kutatás volt, és erre tökéletesen ráhangolódtak házigazdánk is. Házigazdánk öccse ráadásul a terepnyelvészek álma volt: fáradhatatlanul fordította az orosz szavakat hanti nyelvre, egy-egy szó kapcsán az érintett fogalomkör minden eszébe jutó szavát felsorolta magától. Sőt nemcsak felsorolta, egyenesen füzetbe diktálta őket olyan tempóban, hogy azt nehéz volt követni. Ottlétünk idején ráadásul készülni is kezdett a „munkára”, és esténként ozernojei vadászháza magányában kitépkedett füzetlapokra, könyvlapokra szógyűjteményeket írt, amelyekkel másnap reggelente gyakran ő ébresztett, kíméletlenül asztalhoz, füzethez ültetve minket. A számunkra ott és akkor általa rögtönzött cirill betűs ábécé segítségével „meséket”, folklórszövegeket is írt, amiket utána szorgalmasan magnóba is mondott, és segédkezett azoknak szóról-szóra történő fordításában is. Az általam a mai napig legszebbnek tartott vaszjugáni szöveget is így írta le, így készítettük hangfelvételét is, és a hazautunk előtti utolsó napon, szinte felkelés nélkül, nyolc órán keresztül közösen fordítottuk azt le hantiról oroszra. Ez a nyelvészeti meghatározottság egyértelműen uralta '92-es utunkat, sőt, időnként a későbbi terepmunkáim során is felszínre tört: házigazdám nem egyszer szólított fel – ha ő úgy ítélte meg, hogy az utóbbi időben nem „dolgoztunk” eleget –, hogy „dolgozzunk”, és „gyűjtsünk szavakat”. Ilyenkor néhány fogalomcsoport végig-beszélése megnyugtatta, hogy nem telnek hiábavalóan szibériai napjaim, ami számára komoly lelkiismereti kérdést jelentett. Számomra ebben a munkában a legizgalmasabbnak az tűnt, hogy folklórszövegeket lehetett lejegyezni, amiket néprajzos érdeklődéssel is igazi kincseknek tekintettem. A folklórszövegek ilyen megbecsülése egyenes következménye annak, hogy a 19–20. század fordulójának a finnugor néprajzi tudásomat meghatározó terepkutatói is a folklórszövegeket tekintették a legfontosabb, legkézenfekvőbb eszköznek az adott nyelv, nyelvjárások megismeréséhez. Talán nem véletlen, hogy az első finnugrista generációk legnagyobb munkája Reguly Antal hagyatékának, illetve az ő hagyatékát feldolgozók hagyatékának feldolgozása, kiadása volt. Ráadásul ez a folklór iránti érdeklődés, az „adatköz-

lőkben” a „homo folkloristicus” keresése nemcsak a finnugrisztikai kutatásokat, hanem kritikusa szerint az akkori néprajzi kutatásokat is meghatározta.

Másodszor a Vaszjugánon

1998–99-es terepmunkámra úgy érkeztem, hogy előtte, 1993-ban abszurd okokból – kerozinhiány – hiába utaztam a Tomszki megye területére, nem jutottam el a Vaszjugánra, viszont ellátogattam a megye szőlőkupok által lakott területére, az Ob és a Ket folyók mellé. Ekkorra elvégeztem az egyetem néprajz szakját is, aminek – és elsősorban Vargyas Gábor szerepének – köszönhetően egyértelműen nem nyelvészeti munkát szerettem volna végezni, hanem a szó legszorosabb értelmében vett klasszikus antropológiai, hosszú távú, állomásozó terepmunka ideálja lebegett a szemem előtt. Egy helyen, hosszú ideig ott tartózkodva kívántam megismerni egy területileg jól körülhatárolható csoport életét. Ennek az ideálnak voltak pozitív és negatív hatásai is. A terepmunka-ideált félreértelmezve kutatásom körét, fókuszát meglehetősen szűken értelmeztem, alapvetően egy családot, korábbi házigazdám családját és az ő közvetlen környezetüket állítottam megfigyeléseim központjába. Abban, hogy befogadó családból nehezen léptem ki, saját törekvéseim mellett szerepe volt háziasszonyomnak is, aki végtelen gondoskodásával valósággal bezárt köreikbe. Erős, nehéz természete miatt sokan elkerülték a házukat, és ő maga is óvott, gyakran eltántorított attól, hogy bizonyos családokat felkeressek. Amikor néhány hónap múlva Tomszkba utazott, és ott kórházba került, szinte kinyílt számomra a világ. Házigazdámmal rendszeresen körbejártuk ismerősei körét, sokat beszélgettünk, vendégeskedtünk, teáztunk – általában együtt – rokonaival, barátaival, szülőfalujából származó emberekkel. Kapcsolatom a családdal gyakorlatilag nullától huszonnégy óráig terjedő szoros kapcsolat volt, hiszen egy házban, valójában egy szobában laktunk, és napközbeni programjainkat is rendszeresen együtt bonyolítottuk. Ez a rendkívül szoros kapcsolat gyakorlati okokra is visszavezethető, nemcsak a saját magam és a házigazdám személyes törekvéseire. Bár kiváltságosnak éreztem magamat minden terepmunkám esetében, hogy támogatóimnak köszönhetően sikerült újra és újra kiutaznom a terepre, azt azért pontosan kell látni, hogy egy magyarországi finanszírozású kutatás – főleg abban az időben – rendkívül szűk büdzsével dolgozik. Különösen akkor, ha összevetjük azt egy nyugateurópai, esetleg amerikai kutatással. Ez az esetemben azt jelentette, hogy ha akartam volna is, akkor sem tudtam volna szállodában lakni, mert egyszerűen nem tudtam volna kifizetni. Ebben a helyzetben kiváló lehetőség volt – amit terepmunkaidealom is megkövetelt – hogy házigazdám házába gyakorlatilag vendégként költözhettem be. Sőt, más városokban járva is Novúj Vaszjugán-i és tomszki kapcsolatrendszeremet (ki)használva, szinte minden esetben családoknál laktam. Ez az összefüggés – szerencsére – egyre szorosabb emberi kapcsolatot eredményezett, amit a

kutatás sikerének és egyben sikeressége zálogának is tartok. Azonban azt is látni kell, hogy a reggeltől estig való együttlét, az egy szobában, egymástól alig egy méterre levő ágyaink, a ház kicsinysege igen megnehezítette a terepmunkának azt a szükségszerű részét, amit jegyzetelésnek, naplóírásnak hívunk. Még akkor is, ha megpróbáltam pontosan és részletesen jegyzetelni, és ebben – reményeim szerint – az évek során egyre megbízhatóbb is lettem. Igen nehéz volt naplóírára időt szakítanom, folyamatosan beszélgettek eközben is velem, állandóan ment a háttérben a tévé. Visszanézve nem véletlen az, hogy az ekkor készített jegyzeteimet gyakran nem érzem elégségesen részletesnek. De hiba lenne ezt csak a körülményekre fognom. Rengeteg minden egyszerűen azért nem került be a naplóba, mert nem gondoltam arra, hogy az is „adat” lehet, ami segíthet megérteni később a dolgokat. Soha nem nyilvánvaló ugyanis, hogy mi lesz később része a tudományos elemzéseknek. Terepmunkáim során én minden alkalommal két naplót vezettem: egyet csak magamnak, amit beszélgetőtársamnak, zsebpszichológusomnak kezeltem, egyet pedig „tudományos” naplóként. Vagyis abban a hitben voltam, hogy valamennyire elválaszthatom egymástól az emberi és a tudományos tapasztalataimat, amivel későbbi munkámat megkönnyítem. Ma viszont már nyilvánvaló, hogy bármely tanulmány megírásához végig kell lapoznom nemcsak a „szakmai” naplómra, hanem azt is, amit nem tudományos célokból írtam. Arról már nem is beszélve, hogy a napló(k) olvasása közben, terepmunkámat újraélve idézek fel számtalan olyan eseményt, amely egyik naplómba sem került bele – korlátozottan felhasználhatóvá téve emlékeimet. Naplóm hiányosságainak további oka az, hogy minden megfigyelés részleges, mert míg megfigyelünk valamit, más dolgok (mögöttünk, más házban, más faluban) szükségszerűen észrevétlenül maradnak. Ezt az észrevétlenül maradási pediget nyilvánvalóan fokozta az, hogy terepem ekkor meghatározóan a befogadó családom – és kapcsolatrendszerem – volt. Ráadásul a rendkívül szoros kapcsolatot az is erősítette, hogy nem volt lehetőségem arra, hogy saját, korlátozott anyagi keretem terhére sokat utazzak, nem tudtam felbérelni senkit olyan útra, amellyel saját (tudományos) kíváncsiságomat elégíthettem volna ki. Sőt, nem tudtam helyi közlekedési eszközt sem venni, hogy szabadon közlekedhessek. Ez azzal a következménnyel járt, hogy utazásaim túlnyomó többségét házigazdámmal együtt tettem meg, tehát még ekkor is folyamatosan együtt voltunk. Ráadásul az utazásokat az első pillanattól kezdve az utolsóig vele töltöttem, vagyis az utazások tervezésétől, megszervezésétől, kieszközlésétől annak megvalósításáig, majd a hazaérkezésig és a róla való mesélésig részese voltam utazásainak. Ezen kívül közelebbi ismerőseimmel is tettem néhány utazást, olyan esetekben, amikor ők eleve tartottak valahova, és útitársukul szegődhettem. Az interjúkért, magáért a kutatásért közvetlenül nem fizettem, azokat pénzzel nem ellentételeztem, a rám fordított idő nem vált áruvá a Vaszjugán mellett. Ennek legfontosabb oka nem az alacsony költségvetésem volt, hanem az, hogy az első pillanattól kezdve – mint

írtam – a vendég, a kedves vendég kitüntető státuszába kerültem, és ez egyáltalán nem tette ezt lehetővé. Mivel a házigazdám lánya első alkalommal nekünk köszönhetően utazhatott haza, és tölthetett otthon hosszabb időt, ezért az a lehetőség, hogy a velünk való munkáért pénzt fogadjanak el, fel sem merült. De valójában nem is nagyon merülhetett föl: az akkori oroszországi kutatásban ez nem volt gyakorlat, és erre nem is volt lehetőség, hiszen a kiküldetési összegek elszámolásánál nem volt rubrika feltüntetni az interjúk ellentételezését, maximum tárgyvásárlásokat lehetett volna a költségkeret terhére fizetni. Ennek következtében jómagam is beleilleszkedtem a település informális gazdasági rendszerébe, kapcsolathálójába. Ezt megkönnyítette az is, hogy az 1990-es évek a gazdasági összeomlást jelentették Oroszországban, ahol is – különösen a perifériákon – a pénzforgalmi rendszer helyett igen intenzív cseregazdaság alakult ki. Ez a cseregazdasági rendszer és a vendég státusza volt az, ami oda vezetett, hogy a szállásomért se fizessek konkrét összeget. Ezzel szemben minden megérkezésemkor, visszaérkezésemkor, minden elutazásomkor megpróbáltam minél értékeőbb ajándékokkal ellensúlyozni segítségüket: háztartási eszközöket, ruhadarabokat, tűzifát vásároltam nekik. Emellett mindennapos gyakorlat volt, hogy ottlétem alatt a család számára szükséges élelmiszert igyekeztem magam megvásárolni minél nagyobb arányban, mint ahogy a közüzemi számlák kifizetését is magamra vállaltam, ha sikerült őket megelőznom, és az esetenként kölcsönadott pénzösszegeket sem kértem tőlük soha vissza. A reciprocitásnak ez az informális módja mindannyiunk számára kielégítően működött, és hozzájárult a kapcsolat rendkívül családi jellegéhez. Ennek köszönhetően nem váltam közvetlen pénzforrássá, nem alakult ki „alkalmazott – munkaadó” kapcsolat, amely a köztünk levő hierarchiatávolságot tovább növelte volna, hanem a kölcsönös előnyök az emberi kapcsolatok immanens részévé váltak, ami ugyancsak meghatározta terepmunkáim folyamatát. Kapcsolatunk kölcsönös hasznossága nemcsak anyagiakban volt mérhető. Fontos szerepe volt ebben annak is, hogy állandóan velük laktam. Az, hogy a figyelmem – egy, az érdeklődés központjában álló külföldi, egy kutató figyelme – rájuk irányult, az számukra is felértékelte a köztünk levő kapcsolatot. Presztízsük, érdekérvényesítési képességük, ismertségük egyértelműen emelkedett, amit mi sem bizonyít jobban, mint az, hogy ottlétem alatt és miatt a helyi sajtó felkapta őket, több cikk jelent meg róluk/rólunk, közös munkánkról. Ezt kihasználva rendszeresen kísértem hanti ismerőseimet a tanácsházára, ahol mindössze jelenlétemre volt szükségük, csak súlyt adtam kéréseiknek: így kapott pl. az önkormányzattól új házat házigazdám. A család mindennek köszönhetően különlegesnek érezhette magát, és érdekeltté vált abban, hogy minél szorosabban együttműködjön velem. Ez az érdeklődés kiváló munkakapcsolatot eredményezett, ahol az ő céljuk is egyértelműen az volt, hogy nekem minél többet segítsenek.

Mivel megpróbáltam minél nagyobb segítségükre lenni hétköznapi munkáikban is, ezért – főleg a befogadó család számára – hasznukra válhattam a mindennapi tevékenységeikben is. Főleg háziasszonyom halála után gyakran jutott rám az alkalmi szakács szerepe, rendszeresen főztem meg magam is a helyi hallevest, kását. Ha házigazdám lisztbe forgatott, olajban süített halat akart enni, akkor rendszerint bátorított, hogy ha kívánom ezt a halat, akkor nyugodtan süssem meg, tudja ő, hogy mennyire szeretem. Ő maga nem szerette ezt sütni, mert „túl sokat kell vele vacakolni”. Gyakran jutott rám a mosogatás, de a fahordás és a tűzrakás szerepe is. A leginkább hasznos tulajdonságom azonban a fizikai erőm volt. Ennek köszönhetően hetekkel korábban tudott házigazdám orosz barátjával, motoros szánnal az erdőbe menni, mert a rossz, még le nem taposott úton a gyakran elsüllyedő motoros szánt minden alkalommal én emeltem ki a hóból. Egy ilyen utunk alkalmával biztatott, hogy „minden reménységünk benned van”. Amikor az erdőben kivágott száraz fát cipeltünk, akkor is rendszerint a fa vastagabb végéhez állítottak. Ez természetes volt idősebb útítársaim esetében, de egy alkalommal, amikor egy velem egykorú férfi állított a fa vastagabb végéhez, akkor utána őt sokáig vádolták udvariatlansággal. Erőm esetenként jártasságomat is pótolni tudta. Egy alkalommal házigazdám távollétében nekiálltam fát hasogatni, és mire hazaért, igen nagy mennyiséget fel is vágtam. Megérkezésekor megállt, hosszasan nézte, ahogy – azt hittem, kiváló technikával – fát vágok, majd csak annyit mondott, hogy „ha erő van, észre nincs is szükség”. Másik igen hasznos tulajdonságom az volt, hogy vadászatok alatt az akkor már nem igazán jól látó házigazdámnak gyakran én mutattam meg – akkor még jól látva – hogy hol van a mókus vagy a császármadár. Emiatt kaptam tőle egyik legnagyobb dicséretemet is: „jobb vagy, mint a kutya, hamarabb veszed észre a vadat!” Mindezeket túl nem szabad megfedkezni arról sem, hogy jelenlétem folyamatosan társaságot is kínált az esetenként magányos embereknek. Házigazdám megöregedvén gyakran mondta, hogy egyedül nem megy ki az erdőbe, mert alig lakik már valaki ott, és mi lesz, ha vele történik valami. Segítségemre, társaságomra számítva gyakran mondta rokonainak, hogy velem kimenne még a tajgába, csak azt várja, hogy megérkezzem. Többször elmondta azt is, hogy azért szereti, ha ott vagyok, mert úgy van kivel beszélgetni, nincs egyedül. Házigazdám családjával (túl)azonosulva ekkor szinte kerültem az oroszok társaságát, de elsősorban azokét, akiket a helyi hatalom, a helyi elit képviselőinek tekintettem. Ennek egyik elsődleges forrása a mindenkori kisebbség, a gyengék érdekei iránt érzett elemi humanitárius szolidaritásom, ami a magánéletben is jellemez, és amit vitathatatlanul felerősített az egyetemen frissen megismert kulturális antropológia („naiv”) relativista ideológiája is. Ráadásul a kilencvenes években a magyarországi finnugrisztika erősen átpolitizálódott, a finnugor nyelvű kisebbségek érdekvédelme a tudományos feladatokkal egyenértékű kötelessége volt a kutatóknak, és tudat alatt ezzel az elvárással is

azonosulva, és a helyi hantik iránt erős szimpátiát érezve próbáltam – főleg eleinte – távortartani magam az „elnyomónak” feltételezett helyi hatalomtól. Ebben a hozzáállásban több helyi hanti ismerősöm is megerősített, akik kimondva-kimondatlanul saját sorsuk tragédiáit, hibáit, hiányosságait az oroszországi helyzetre, és az orosz államot helyben képviselő hivatalnokokra vezették vissza. Terepmunkám egyik meghatározó beszélgetése a befogadó családom egyik távoli rokonával zajlott, aki kifejezetten fel is kért arra, hogy érdekeiket képviseljem, híreket vigyem a világban. A direkt politikai szerepvállalás azonban idegen volt tőlem.

Ozernojét, mint korábban már említettem, még 1998–99 telén is oázisnak tekintettem a civilizációban. Ez azt jelentette, hogy mentes volt mindentől, amit a szibériai falusi élet jelentett a számomra: hiányzott a relatíve nagy zaj, a forgalom, hiányzott az alkohol, a kölcsönért folyamodók zaklatása, és a tévé reggeltől estig tartó zúgása. Csend volt, amit nyugalomnak láttam, és kevés ember első pillantásra szinte harmonikus együttműködése. Áram helyett petróleumlámpával világítottunk, vizet a tóból hoztunk vagy hóból olvasztottunk, vadászni és halászni jártunk, az ezen felül való időben pedig vagy a következő útunkra készülődtünk, vagy az előző út zsákmányát dolgoztuk fel, vagy pedig a többiekkel beszélgettünk ezek eredményeiről. Rengeteget esett a hó, hideg volt. Mindehhez háttérrel a havas tajga, a meglehetősen nagy tó jelentette, amelyet télen, nyáron meseszerűnek láttam. Az itteni lakószobánkból rögtön a falu közepén álló szent fát és a tó átellenes oldalán sötétedő, titokzatos, fenséges szent félszigetet láttam. Telente egy-egy harkály vagy varjú kiáltása a süket tajgai csöndben, amelyben még a varjú szárnycsattogása is fülsértő zajnak tetszett, tavasszal a tóparton a sirályok zajongása, a hattyúk éneke, a kakukk sejtelmes – bár monoton – szólongatása, illetve a repülőmókusok szerelmes rikoltozása töltötte be a tájat. Megkérdőjelezhetetlen romantika, amit gátlások nélkül, mélyen átéltem, amelynek szinte minden pillanatát élveztem. A jelenet főszereplője pedig házigazdám volt, aki fáradhatatlanul dolgozott, aki igazi „mama Petya” módra mindent megtett a kényelmemért, aki nyomokat olvasott, mint Derszu Uzala vagy éppen Nathaniel Bumppo a Nagy indián könyvben, aki kevés tévedéssel lelőtt minden mókust, ami a szemünk elé került. Ezt a fajta romantikát nem lehetett úgy megélni, hogy közben ne folyamatosan könyvtárményekkel ütköztessem, ne azok egy-egy jelenetét lássam ottani életem egyes pillanataiban. 1998-ban, ottlétem negyedik napján, egy halászatról hazafele tartva hasított belém a felismerés, hogy minden egyéb irodalmi párhuzam mellett mind a tájhoz való viszonyomban, mind házigazdámvaló kapcsolatomban a Tüskevár és a Téli berek Tutajosaként követem a magam hanti Matuláját. Ez a párhuzam rendszeresen felütlött bennem, és a mai napig visszaköszön terepnaplóm lapjairól is. Feltehetően Fekete István volt az, aki a dolgok legmélyén, kiskamasz személyiségem kialakulása óta a terepmunka felé terelt. Most 2020-

ban, ezt a munkát írva, a Tutajos-regényeket újraolvasva, arról beszélgetve családommal, barátaimmal a berek szó helyett gyakran szinte automatikusan tajgát mondtam. És feltehetőleg az antropológia az, ami feledtette velem – éppen a Fekete István regények hatására kialakuló – gyermekkori vágyamat, hogy szépirodalmat írjak. Mivel történetet teremteni nem tudok, maradt nekem a terepnapló és az antropológiai szöveg, mint majdnem irodalmi műfaj. 1998–99-es terepmunkám tehát amellett, hogy a házigazdám családjába való beáramlással írható le, abból a szempontból is szűk látószöggel készült, hogy – tudományos és személyes magán – érdeklődésem központjában egyértelműen Ozernoje állt. Novúj Vaszjugánban is elsősorban azokat kerestem, akik ozernojei családból származnak, esetleg jártak ott, vadászni szoktak arrafele. Az archívumokban is ráállt a szemem az Ozernojét érintő adatokra, információkra, és a szakirodalomból is azokat a lapokat olvastam a legtöbbször, amik erre a picit szállásra vonatkoztak. Egyre többet, egyre mélyebben tudtam meg Ozernojéről, ám ezzel párhuzamosan a fókusz egyre jobban torzította megismerésemet. Mi volt a hátránya ennek a családba és tajgába zárt terepmunkafelfogásnak? Egyértelműen a bezárkózás, az, hogy kezdetben túl szűkre húztam azt a kört, akivel megismerkedtem, ezáltal a bennem kirajzolódó kép is torzított, egy szűk kör értékei, habitusai, gondolatai, ismeretei voltak azok, amelyeket – magamban – vaszjugáni hantiként azonosítottam. És mi volt az előnye? Egyrészt az, hogy emberileg rendkívül szoros kapcsolatunk alakult ki velük, amelyre bátran építeni lehetett későbbi terepkutatásaimat is. Állandó együttlétünk lehetővé tette egymás mély megismerését. Úgy hiszem, nem túlzok azzal, ha azt mondom, hogy kapcsolatunk több lett a sikeres „együtműködésnél”, és egyértelműen „barátsággá” változott, annak minden előnyével és hátrányával együtt. Rövid időn belül meglehetősen szoros, szeretetteljes kapcsolatunk alakult ki a családdal. Nehéz természete ellenére elfogadtam, megszerettem háziasszonyomat, de még ennél is szorosabb, ragaszkodóbb kapcsolat alakult ki házigazdám és köztem, és ezek az érzések, tudom, kölcsönösök voltak. Mindemellett lányukkal hozzávetőleg egykorú voltam, ami hozzásegített ahhoz, hogy egyre inkább rokoni kapcsolatként kezdtek értelmezni a viszonyunkat. Rendszeresen fiuknak neveztek, lányukról mint a testvéremről beszéltek nekem is, sőt, a falu felé is egyre inkább rokonként beszéltek rólam. Háziasszonyom kedvelt szórakozása volt, hogy elhitette a szomszédokkal, távolabbi ismerősökkel, hogy én az első házasságából való fia vagyok, aki messze, nyugatra költözött, de előfordult az is, hogy egy ismerősének lánya férjeként mutatott be. A családdal és ismerőseik körével kialakított rendkívül szoros kapcsolatnak köszönhető az is, hogy az ő életüket igen mélyen lehetőségem volt megismerni, és rajtuk keresztül, ha nem is elég széles, de kifejezetten igen mély ismeretekre tehettem szert a vaszjugáni hantik életére vonatkozóan. Mindennapos beszélgetéseink, együttléteink lehetővé tették, hogy rálássak azokra a kérdésekre, problémákra, amik ott és akkor a számukra abban

a közösségben tényleges problémáknak számítottak. És mivel lassacskán sikerült az egzotizmus utáni vágytól, a romantikus érdeklődéstől megszabadulnom, rájöttem, hogy a vaszjugáni hantik életét akkor tudom a leginkább megismerni, ha azokat a kérdéseket helyezem kutatásaim fókuszába, amelyek meghatározzák az ő életüket, illetve amelyek a leginkább szembeszökőek a külső megfigyelő számára. Vagyis tulajdonképpen elfogadtam azt a tanácsot, amit Evans-Pritchard úgy fogalmazott meg, hogy „az antropológusnak azt kell követnie, amit az általa kutatási célra kiválasztott társadalomban talál”, és ami kísértetiesen egybeesik Gluckman egyik legkedveltebb mondásával, hogy „kövesd az anyagot, bárhová is vezessen”. Így lettek terepmunkám legfontosabb kérdései olyanok, amiket előzetesen magam is fontosnak éreztem (halászat, vadászat), és amelyeket a terepmunka folyamata további pozitív felhangokkal ruházott fel, vagy olyanok, amelyekre egyáltalán nem gondoltam korábban, de a terep kínálta őket elemzésre, ráadásul ezek között is mindegyiknek vitathatatlanul volt személyes indíttatása. Ez a személyes indíttatás bizonyos esetekben a helyzet traumatikus élményeit jelentette. Nehéz volt szembesülni az eleinte idealizált hantik alkoholizmusával, lumpenizációjával, így kutatási témává tettem az alkoholfogyasztás kultúrájának kérdését is. Rendkívül zavaró volt házigazdám állandó tévénézése, amit ráadásul folyamatosan értelmezni próbáló kérdések tömkelege kísért, ezért kutatási témává idegenítettem a tévénézés irritáló mindennapi gyakorlatát. A toleranciában, az emberek közötti egyenlőségben mélyen hívó emberként rendkívül zavart mind a hantik, mind a többségi társadalom folyamatosan szegregáló, sztereotipikusan, előítéletesen gondolkodó, esetenként a rasszizmus határait súroló diskurzusa, ezért az etnikus sztereotípiákat is kutatási témává transzformáltam. Ezek a személyes traumák gyakran úgy váltak tudományos szövegekké, hogy sok mindent még a naplóimba sem írtam le belőle, a napló személyessége ugyanis nem tette lehetővé, hogy minden ilyen traumatikus eseményt leírjak, ám a tudományos objektiváció – részben – megfosztotta, „sterilizálta” ezeket az elviselhetetlen érzelmi többlettől. Ahogy Régi Tamás írja terepmunkájának egy konkrét, ugyancsak traumatikus esetének elemzése kapcsán: „az élményem eseményné transzformálódott, ez a legtöbb, amit tehettem. Ez a legtöbb, amit bármely antropológus tehet.” Ekkor választott terepmunkamódszerem egyik sajátossága tehát az volt, hogy hosszú időt töltöttem közöttük, 1998–99-ben hét hónapot voltam Szibériában. Ezt az időtartamot tulajdonképpen nem értette ott senki, nehezen tudtak vele mit kezdeni. Addig kizárólag oroszországi kutatókkal találkoztak, akiknek akkoriban sem a terepmunkaideálja, sem az intézményi lehetőségei nem tették lehetővé a több hónapos terepmunkát, így meglehetősen furcsállották mind a kutató kollégák, mind a helyiek, hogy annyi ideig ott maradtam közöttük. Gyakran aggódva kérdezték helyi ismerőseim, hogy nekem nem lesz-e problémám emiatt a munkahelyemen, vagy éppen a családom nem nehezti-e meg a túl hosszú távollét miatt. Ráadásul, mint már említettem,

„igazi” munkának szinte csak a nyelvészeti lekérdezéseket tekintették, ezért nem feltétlenül tudták értelmezni az én „szisztematikus lötyögésem”, azt, hogy az én munkám igazából „csak” az, hogy folyamatosan jegyzetfüzet és fényképezőgép – később diktafon is – társaságában velük vagyok, folyamatosan jegyzetelek, és emellett valójában ugyanazt csinálom, amit ők. Szépen lassan viszont megszokták, hogy nekem az az érdekes, hogy a hétköznapi életükben részt vehessek, sőt nem nehezteltek azért sem, hogy a legváratlanabb pillanatokban kaptam elő a jegyzetfüzetemet. Természetessé vált számukra személyem mellett az újonnan megismert munkamódszerem is. Hogy ez az elfogadás bizonyosan megtörtént, arra még 1999-ben kaptam tökéletes bizonyítékot. Miután arra az évre végleg elutaztam a Vaszjugán mellől, Tomszkban töltöttem még néhány napot, hetet. Ekkor értesültem róla, hogy szinte ugyanazon a napon, amikor én eljöttem onnan, a Vaszjugánra, egészen pontosan Novij Vaszjugánba érkezett egy fiatal angol kutató, aki néhány hónapos szibériai körutazás keretében vizsgálta a szibériai népek gyermeknevelési szokásait. Vlagyivosztokban kezdődött útjának vége felé érintette a Tomszki megyét is, és néhány napot töltött Novij Vaszjugánban, ahol igen nagy átfedéssel azokat a hanti családokat kereste fel, akiket addigra én is jól ismertem. Tomszkba visszatérte után találkoztam vele, és családodtan mesélte, hogy tönkretettem a kutatását, mert bárkihez kopogott is be, hogy nála kérdezősködjön, mindenki kioktatta, hogy „jaj, kedves, nem így kell ezt csinálni, hanem tudod, úgy, hogy ideköltözzöl hozzánk, és köztünk élsz hosszú ideig, hogy magad meg tudd figyelni, mit hogyan csinálunk”.

1992-ben azzal az elhatározással kezdtem a terepmunkámat, hogy megtanulom a hanti nyelv vaszjugáni dialektusát, és a helyiek anyanyelvén fogom a kutatásaimat végezni. Meggyőződéseim szerint ez egyértelműen elvárható minden terepen kutató kulturális antropológustól, ráadásul a magyar kutatási hagyományok is ezt az elvárást közvetítették felém Reguly Antaltól Schmidt Éváig, vagy éppen Ruttkay-Miklián Eszterig. Helyesen ismerte fel Mészáros Csaba a magyarországi Szibéria-kutatásokról írva, hogy a magyar kutatóknak ez, a mély nyelvtudás az egyik sajátossága, erénye. 1998-ban rövid időn belül le kellett mondanom erről a tervemről. Elég hamar megtapasztaltam ugyanis azt, hogy a Vaszjugán mellett alig van olyan hanti, aki aktívan beszél a hanti nyelvet, ami tényleges hétköznapi kommunikációs nyelvként csak egy-két családban működik. Jómagam egyre gyarapodó nyelvtudásomat (ki)használva gyakran szólítottam meg hantikát hantiul, és számtalanszor tapasztaltam azt, hogy ez zavarral tölti el őket. Vagy nem értették, amit mondtam, vagy ha értették is, kényelmetlen helyzetbe kormányoztam őket, ahol szembesülniük kellett azzal, hogy nem tudnak szabadon – vagy egyáltalán nem – beszélni az úgynevezett anyanyelvükön. Próbálkozásom néhány kivételtől eltekintve leginkább csak mentegetőzést, nyilvánvaló szégyenérzetet eredményezett, és egyáltalán nem az „otthonosság”, a bizalmasság légkörét teremtette meg. Ráadásul azt is meg kellett

tapasztalnom, hogy azok sem feltétlenül szívesen beszélgetnek hantiul, akik amúgy erre képesek lennének. Ezeket felismerve felhagytam azzal, hogy hanti nyelven próbáljak terepmunkát végezni, és kutatási nyelvemmé egyértelműen az oroszot tettem – helyesebben hagytam. Hiába ugyanis az anyanyelv fogalmának rendkívül ellentmondásos volta, és az orosz jogrend egy nép – egy anyanyelv koncepciója, hiszen az ő „anyanyelvük” akkor is az orosz, ha etnikus identitásuk egyértelműen hanti. Ráadásul az anyanyelv és a beszélt nyelv helyzete egyáltalán nem egyszerűen szétszálazható a hantik esetében sem. Tudni kell ugyanis, hogy az Orosz Föderáció területén a 2010-es népszámlálási adatok szerint összesen 30733 fő vallotta magát hanti nemzetiségűnek. Közülük 11241a hantit jelölte meg anyanyelvéül, 19331 pedig az orosz. Ezen kívül más anyanyelveket is megneveztek, de nagyságrendekkel alacsonyabb számban: 101 a nyenyecet, 22 a komit, 13 a kínait, 9 a szölkupot, 4 a tatárt, 1-1 az altájit, kazahot, manysit, tuvait és a hakaszt, 7 egyéb, a táblázatban nem jelölt nyelvet adott meg, 210 pedig nem adta meg az anyanyelvét. Az országban összesen 11349 fő nevezte meg a hantit az anyanyelveként, akik közül 11241 a hanti, 88 nyenyec, 15 manysi, 3 ket, 1-1 pedig evenki illetve even nemzetiségűnek vallotta magát. A Föderációban 9584 fő vallotta magáról azt, hogy beszél hantiul. Közülük 8865 fő vallotta magát hanti nemzetiségűnek is. Ezen kívül 338 nyenyec, 152 orosz, 112 komi, 24 manysi, 6 ukrán, 5 tatár, 4 szölkup, 3-3 baskír, ket, lezgin és jakut, 2-2 mari, német és oszét, illetve 1-1 csecsen, belorusz, azeri és hakasz jelölte meg, hogy beszél hantiul, 56 fő nemzetisége pedig nem szerepel a táblázatokban. A Tomszki megye területén 718 fő a hantit adta meg nemzetiségeként, közülük 26-an mondták, hogy beszélnek hantiul (is, hiszen mindegyikük beszél oroszul is az adatok alapján), anyanyelveként közülük 22 nevezte meg a hantit, a többi 698 pedig az orosz. Vagyis négyen, akik tudnak hantiul nem azt jelölték meg anyanyelvüknek. Az 1990-es évek végén ez a helyzet még valamivel kedvezőbb volt, manapság azonban – mint utaltam rá – személyes megítélésem, tapasztalataim szerint szabadon, kommunikációs szinten már senki nem beszél a megyében a hanti nyelvet. Maradt tehát az a lehetőségem, hogy azon a nyelven beszéljek, amit a helyi közösség maga is használ, és ami ebben az esetben egyértelműen az orosz volt. Vagyis valójában alkalmazkodtam az antropológusoktól elvárt gyakorlathoz, bár ezt máshogyan kellett megtennem, mint eleinte gondoltam. A hanti nyelv ettől kezdve csak azokban a direkt gyűjtési helyzetekben került elő néhány hantiul jól beszélő „kulcsadatközlőmmel” beszélgetve, amikor egyes szavaknak, fogalmaknak a használata kérdéses, problémás volt, és ha az orosz és a hanti szóhasználat között lényegi különbségek voltak.

Értekezés a vaszjugáni hantikról

Mint előző számunkban olvasható, május 2-án sikerrel védte meg MTA doktori értekezését Nagy Zoltán pécsi egyetemi tanár *Egy folyó több élete. Hantik és oroszok a nyugat-szibériai Vaszjugán folyó mentén* címmel. Az értekezés az MTA honlapjáról letölthető, tehát az érdeklődők teljes terjedelmében olvashatják. Mindenképpen indokoltnak tartottam azonban, hogy lapunk olvasóit is megismertessem ezzel a kiváló alkotással. Ezt a célt szolgálja a dolgozat két részlete is, amelyeket mostani számunkban közlünk.

A Vaszjugán az Ob baloldali mellékfolyója. A folyó mentén élő vaszjugáni hantik (osztjakok) nem ismeretlenek a finnugrisztikában. 1888-ban Pápai Károly magyar, 1893-ban Sirelius finn néprajzkutató járt náluk, 1898-ban hosszabb időt töltött itt Karjalainen finn nyelvész, aki leírta az itteni hanti nyelvjárás nyelvtanát, terjedelmes szóanyagot gyűjtött és folklórszövegeket is. Ez utóbbiakat 2020-ban adta ki Csepregi Márta. (Erről részletesebben l. *Finnugor Világ* 2022/1: 11–19.) Wolfgang Steinitz német nyelvész 1934 és 1937 között a Szovjetunióban élt és a hanti nyelvet kutatta. Hagyatékából adtak ki néhány vaszjugáni szöveget. (Itt említem meg, – a nyelvészet iránt érdeklődők kedvéért – hogy Steinitz terjedelmes hanti szótárában címszóként a vaszjugáni, vagy a hozzá közelálló vahi nyelvjárás adatok állnak. És ez a két nyelvjárás fontos szerepet játszott Steinitz elméletében a finnugor alapnyelv vokalizmusáról.)

Nagy Zoltán 1992. június 6-án még egyetemi hallgatóként érkezett a Vaszjugán vidékére Novij Vaszjugan településre. Ez a terület közigazgatásilag a szibériai Tomszk megyéhez tartozik. A Magyarországnál három és félszer nagyobb megyének valamivel több, mint egymillió lakosa van. A 2500 lakosú Novij Vaszjugán a megye Kargaszoki járásához tartozik és légvonalban 500 kilométerre fekszik Tomszktól északnyugatra az 58. és 59. szélességi fok között. Az értekezés első fejezetében (*Az én folyóm* 7–58) a szerző részletesen beszámol utazása előzményeiről és körülményeiről, valamint saját személyes motivációjáról. Mindez olvasható a lapunkban közölt szemelvényekben.

Ebben a fejezetben van szó a hantik demográfiai helyzetéről is. 2010-ben az Oroszországi Föderációban 30733 személy vallotta magát hanti nemzetiségűnek, de csak kb. a harmaduk beszélt hantiul. A hantik kétharmada a Hanti–Manysi Autonóm Körzet, közel egyharmada a Jamal–Nenyec Autonóm Körzet területén, 718 személy pedig Tomszk megyében él. Közülük csak huszonhatan beszélnek hantiul. A Kargaszoki járásban kb. 200, Novij Vaszjuganban kb. 100 hanti (a szerző terminusával „osztják”) él. Nagy Zoltán idézőjelbe tett „osztják” szóval az általa tanulmányozott csoportot jelöli, akik nemcsak periférikus helyzetük miatt különböznek a többi hantitól. Nem tartanak rénszarvast, nem

használják a hagyományos öltözeteket és vallási elképzeléseik is eltérők. 1992-ben még egy-két családban használták a hanti nyelvet, de nem szívesen beszéltek hantiul a szerzővel, aki az eredményes terepmunka érdekében megtanulta. Ezért a továbbiakban az oroszot használták.

A vaszjugáni terepmunka húsz évig tartott (1992–2012). Nagy Zoltán több alkalommal járt a helyszínen. Útjai közül az 1998–1999-es volt a leghosszabb (hét hónap) és a legfontosabb. Kutatási koncepciója fokozatosan alakult ki az évek során. Fokozatosan szakított a finnugor néprajzban szokásos megközelítéssel. Erre az volt jellemző, hogy a kutatók az ősit, eredetit és az egzotikumot keresték. A szerző ehelyett a komplex megközelítést választotta, mint maga is írja az értekezés zárófejezetében: „Ez az út a finnugor néprajztudományi megközelítéstől vezetett egy régió teljes lakosságának antropológiai vizsgálatáig. Ehhez szükség volt arra, hogy az etnikumközpontú vizsgálatból kilépve egy komplex társadalom tanulmányozását tűzzem ki célul. Az etnikumközpontúság csapdája az, hogy egy – ezen a területen valójában elenyésző – kisebbség életét hajlamos úgy bemutatni, mintha az önmagában, kompakt rendszerként, homogén kultúraként működne, így esszencializálja, és kiragadja azt annak tágabb környezetéből. Pedig a Vaszjugán mentén élő hantik (vagy „osztjakok”), akik tagadhatatlanul érdeklődésem középpontjában állnak, vitathatatlanul együtt élnek a többségi társadalommal. Nem mellettük, tőlük függetlenül, tér és időhasználat segítségével elkülönítve, hanem velük sűrű szövetűen összefonódva. Még akkor is, ha a helyi társadalom – ugyancsak etnicizáló – gondolkodása dichotomikusan működik, és elsősorban ellentétekről beszél.” (311)

Az 1930-as években kezdődő kitelepítések a Vaszjugán vidékének demográfiai viszonyait gyökeresen átalakították. Az értekezés második fejezete (*A kitelepítettek folyója* 59–126) a kitelepítések történetét, körülményeit, lezajlását és következményeit mutatja be. 1930 és 1954 között „a hajdani Szovjetunió területén több hullámban zajlott a politikailag nemkívánatosnak tekintett egyéneknek, a városok marginális rétegeinek, a vidéki parasztság kulákká nyilvánított tömegeinek, majd a második világháború alatt a kollektíven bűnösnek kikiáltott etnikumok képviselőinek tömeges kitelepítése.” (59) A kitelepítések egyik befogadó területe volt a mai Tomszk megye északi része és benne a Vaszjugán vidéke.

A kitelepítések embertelen körülmények között zajlottak. A minden vagyonuktól megfosztott embereket uszályokon szállították a száműzetés helyére, kitétték őket a partra felszerelés, megfelelő ruházat és élelmiszerek nélkül, egy fűrésszel és fejszével, hogy építsenek maguknak szállást és boldoguljanak, ahogy tudnak. Borzalmas szenvedéseket kellett átélniük, és sokan elpusztultak. Sokan csak az őslakosok, az „osztjakok” segítségének köszönhetően maradtak életben és boldogultak. Ennek egy külön alfejezetet szentelt a szerző: *A segítség* (109–114). Ugyanígy a kitelepítettek és az „osztjakok” közötti vegyesházasságoknak is (114–115).

Csak a rendszerváltás után vált lehetővé, hogy nyilvános diskurzus kezdődjön a sztálini terrorról és áldozatairól. Azóta viszont ez a téma a helybeliek kollektív emlékezetének legfontosabb részévé vált, megjelenik a szépirodalomban, tudományos kutatások és múzeumi kiállítások témája, és szerepet kap az iskolai oktatásban is. A diskurzusban és a kollektív emlékezetben azonban az „osztjások” alig jelennek meg. Jól mutatja ezt az alábbi idézet:

„Az „osztjások” saját történeti emlékezetüket szent helyeken keresztül jelenítették meg, márpedig a szovjetrendszer vallásellenessége és a településrendszer gyökeres átalakulása egyaránt odavezetett, hogy szent helyeik túlnyomó többsége elpusztult. A településrendszer átalakulása önmagában is a szimbolikus táj gyökeres átírását jelentette. Eredetileg az „osztják” települések az egyes nemzetségekre utaló faluneveikben, illetve a falvaik mellett fekvő, és rokonsági csoportokhoz kapcsolódó szent helyeikben topográfiaileg is leképezték az „osztják” társadalom szerkezetét, rokonsági csoportjait. Az új települések létrehozásával, az őslakosoknak az új településekre való beköltöztetésével, a régi falvak felszámolásával ez a kapcsolat elveszett. Az „osztjások” ugyanabban a fizikai környezetben maradván a szimbolikus táj teljes átalakulásával szembesültek, elvesztették integráns kapcsolatukat vele, így valójában otthontalanokká váltak benne. A kitelepítettek falvaiba beköltöztetve az őslakos, az otthon levő pozíciójából a bevándorló, az idegen pozíciójába kerültek. Ugyan kapcsolatuk sok esetben megmaradt korábbi lakhelyükkel, amit vadászterületként tovább használtak, ám ez az új, „oros” világ peremén zajlott, és nem otthonosságukat, hanem idegenségüket, másságukat hangsúlyozta a többségi társadalom számára. A kései, kilencvenes években még csak kezdődő rehabilitáció sem érintette az „osztjakokat”: a kitelepítettek által épített, ám azóta megszűnt falvak helyét emlékkeresztek jelzik, melléjük emlékező padokat állítottak, ám a hajdani, ugyancsak elnéptelenedett „osztják” falvak esetében fel sem merül, hogy emlékművet állítsanak.” (123–124)

Ezen a területen az ötvenes években kezdtek el sikerrel olaj és földgáz után kutatni. Ez értékes anyagok kitermelése egyre bővülő mértékben azóta is folyik. Ma ez az orosz állam legfőbb bevételi forrása, ebből finanszírozzák a helyi közigazgatást, a kultúrát és közvetlenül vagy közvetve ebből él a lakosság is. Ezért logikus, hogy a következő fejezet (*Az olajbányászok folyója* 127–168) témája az olajbányászat. Bevezetésül a szerző szemléletes irodalmi példákon mutatja be az ún. olajbányász romantikát. A tárgyalt versek és dalok idealizált képet festenek a geológusokról és az olajbányászokról. Hősök ők, akik lakatlan területeket hódítanak meg és civilizálnak, megtalálják és kitermelik az olajat az állam számára.

Ezután kerül sor az olajbányászat által okozott társadalmi problémák és környezeti hatások tárgyalására. Az olajbányászok még a laza oroszországi szabályokat sem tartják be, kisajátítják a vadászterületeket, irtják az erdőt, felborítják a vízháztartást, hátrahagyják a szennyező anyagokat. A gyakori

csőtörések olajjal árasztják el a talajt és a vizeket. A talaj, a vizek és a levegő szennyezetté válik, a halak és a madarak megmérgeződnek és elpusztulnak. Megbomlik a természet egyensúlya, megnehezül vagy lehetetlenné válik a halászat és vadászat.

Az olajcégek által az őslakosoknak nyújtott nevetségesen szerény anyagi támogatás (motorosszán, üzemanyag, esetleg pénz) inkább káros, mint hasznos, mert jövedelmüket gyakran elisszák.

„Az olajbányászok – és a velük együttműködő állam – érdekei tehát gyakorlatilag összeegyeztethetetlenek az „őslakosok” érdekeivel. Ennek egyik oka az, hogy az „őslakosok” és az olajbányászok egészen máshogy értelmeznek olyan fogalmakat, mint föld, uralom, hagyomány, jövő. Sőt, nem egyszerűen eltérőek az interpretációik, de egyenesen a másik értelmezés ellehetetlenítésére, elnyomására törekcszenek. Mindkét fél sajátjának tekinti az adott területet: a „hantik” öröktől valóan magukhoz tartozónak tartják az őket egyedülként táplálni képes földet, az olajbányászok pedig hősiesen meghódították, megszerezték azt maguknak, ráadásul nem is csak a saját, hanem az állam hasznára is” – vonja le a következtetést a szerző (152).

A következő fejezet *Az „osztjások” folyója* címet viseli (169–261). Ebben az „osztjások” életének azt a két tényezőjét elemzi a szerző, amelyek alapján a többségi társadalom megkülönbözteti őket, vagyis az erdőt és az alkoholt.

Az erdőről szóló részt házigazdája *Petró emlékének* ajánlja, akivel együtt járta az erdőt. „Az „osztjások” szoros kapcsolatban vannak az erdővel, ők nem egyszerűen bele vannak helyezve a tajgába, hanem annak immanens részei, alkotói” – állítja a szerző, és számos meggyőző példával támasztja alá véleményét. Az „osztjások” otthon érzik magukat az erdőben, elboldogulnak benne télen-nyáron, biztosan tájékozódnak, számukra ez a természetes környezet, nem pedig az orosz falu. Az erdőben állandóan tevékenyek, nem tévednek el, nem unatkoznak, nem betegek, nem fáradnak el. Jó érzés volt olvasni ezt a részt az ember és a természet közötti harmonikus kapcsolatáról.

Éles ellentétben áll ezzel az alkohollal szóló rész. A szerző szerint „Az alkohol, a vodka meghatározó szerepet játszik a Vaszjugán mentén az „osztjások” életében nemcsak a külső szemlélő, hanem saját meghatározásuk szerint is. „Meghatározó”, mert az alkoholfogyasztással eltöltött idő igen nagy százalékát teszi ki életüknek, a róla való beszéd is igen fontos témája kommunikációjuknak, és eluralja motivációikat, törekvéseiket, életcéljaikat, meghatározó szerepet játszik identitásuk kialakításában. Elképzelhetetlen úgy gondolni erre a területre, hogy az alkohol semmiféle módon nem jut eszünkbe, hiszen a vodka mindent áthat a hétköznapiaktól az ünnepekig, vagyis a munkától és a pihenéstől a magán, az állami és a vallási rítusokig. Az ivás – távolabbról nézve – ráadásul nemi, munkaköri, vallási és életkori különbségektől eltekintve eluralja az élet szinte minden területét.” (205)

Mint a többi témát, az alkohol kérdését is alaposan körüljárja Nagy Zoltán. Szól az okokról és a következményekről. Mint ismeretes az északi őshonos népek szervezetéből hiányzik az alkohol-lebontó (alkohol-dehidrogenáz) enzim. Erre korábban nem is volt szükségük, mert csak egyetlen bódítószer ismertek a légyölő galócát, amit azonban csak a sámánok fogyaszthattak szigorúan szabályozott formában. Sajnos az oroszok megismertették velük a vodkát, amit rosszul bírnak és aminek nem tudtak és nem tudnak ellenállni. Lehangelők és ijesztők azok az adatok, amelyeket a szerző közöl az alkohol okozta halálesetekről és bűntényekről. És nem látszik kiút a természetkárosítás és az alkoholizmus zsákutcájából.

A szovjet rendszer bukása után a szétesőben lévő közösségek (népek, nemzetségek, megyék, városok) új identitást kerestek maguknak, hogy helyreállítsák kohéziójukat. Ehhez közös emlékezetre, hagyományokra volt szükségük. Ezért „az adminisztratív egységek mindegyike – a föderális államtól a tagállamokon, a megyéken és az autonóm körzeteken keresztül a településekig – és az etnikai csoportok is hagyományok termelésével fogalmazták újra identitásukat.” (262) A folyamat során kiválasztották, „hogya mi az a „hagyomány”, emblema, mi az az örökség, ami felmutatható, és akár politikai, gazdasági és szimbolikus tökévé konvertálható az adminisztratív egység érdekében.” (262). Tomszk megyében a kitelepítések emléke volt talán a legfontosabb egyesítő tényező, de voltak kísérletek arra is, hogy az őslakosok, a hantik is bekerüljenek a közbeszédbe és a kollektív emlékezetbe. A szerző elmondja, hogy „2012-ben már azt tapasztaltam, hogy a „hantik” fel-feltűnnek a Novij Vaszjugán-i iskola helytörténeti programjaiban. A helyi honismeretet tanító pedagógus szerint akkor fordult figyelme a helybeli kisebbség, a „hantik” felé, amikor látott egy – történetesen velem készült – interjút a rövid ideig létező helyi, Novij Vaszjugán-i tévében. Ebben a vaszjugáni hantikról beszélve elmondtam, hogy mennyire zavarba ejtőnek találok azt a helyzetet, hogy nekem, több ezer kilométerről ideérkezőnek kell beszélnem a helyi tévében nekik azokról az emberekről, akik valójában az ő szomszédaik. Ettől a gondolattól, bevallása szerint szégyenérzete támadt, és a továbbiakban bevonta a honismeret feldolgozandó témái közé a „hantik” kultúráját, történetét is” (270). Részletesen bemutat egy 13 perces filmet, amely egy hanti nemzetségről szól. A filmet egy tanárnő és három diákja készítette, szövegét a szerző teljes terjedelemben közli: 274–276.

„A szöveg hol általános néprajzi áttekintés, hol pedig szenvedélyes kiállítás a „hantik” mellett. ... a korábban is megszokott sztereotipikus képeken túl, mint a természet gyermekeként beállított őslakosok, komolyan tematizálódtak benne olyan, korábban elképzelhetetlen témák, mint a „hantik” hatása a helyi oroszok mai életére, szerepük a kitelepítettek életben maradásában, illetve a második világháborúban hozott áldozataik, veszteségeik. A filmben a hantik mindvégig a terület olyan őslakóiként jelennek meg, akiknek joguk van a területhez...” (273)

Nagy Zoltán részletesen foglalkozik Nagyecsda Vjalova tanárnő tevékenységével, aki nyugdíjazása után kezdett művészi papírkivágásokat készíteni, amelyekkel előbb a Kargaszoki járásban, majd a megyében is ismertté vált. (278–289) Vjalovának az anyai nagyapja volt hanti, a család a Szinjáról költözött a Vaszjugán vidékére. Vjalova 2000 táján kezdett érdeklődni a hanti kultúra és hagyományok iránt. „Már 2010 előtt hozzáfogott ismeretterjesztő munkájához is. Óvodákat, iskolákat keresett fel a gyerekek életkorának megfelelő hosszúságú előadásokkal, amelyekben a „hantik” életéről, a természetről mesélt, illetve rövid, az idő előrehaladtával egyre inkább versbe öntött történeteket mondott nekik. A „hantinak” mondott történetekbe eleinte csak néhány „hanti” szót csempészett, ma azonban már két nyelven mondja el őket, párhuzamosan hantiul és oroszul. Az előadások közben tematikus kivágásai segítségével mutatja be, magyarázza a történetet, illetve fából, ruhaanyagból készült bábokkal játssza el őket. Az ismeretterjesztő előadásokat alkalmanként fényképek kivetítésével kíséri, és a maga által készített használati tárgyakat is megmutatja, körbeadja. Minden előadását úgy vezeti be, hogy dorombján néhány dallamot eljátszik. Előadásainak témája a helyi természet mellett a vaszjugáni „hantik” életéről szól, a maga készítette tárgyakat, meséket „hanti” örökségként tálalja, illetve „hanti” ruhába is beöltözik minden alkalommal, hogy ezzel is kifejezze etnikus hovatartozását” (280).

„Vjalova mára a Kargaszoki járás brandje, védjegye lett. Kivágásaiból képeslapsorozatok, hűtőmágneseket készítenek, kispéldányszámú helyi kiadásokban megjelentetik illusztrált verseit, pólókra, ingekre felfestve árulják kivágásait, sőt még az autó hátsó ablakára vagy éppen a ház homlokzatára ragasztható matricákon is fel lehet őket fedezni. „Szibériai papírkivágások” címmel önálló albuma jelent meg; illetve egy mesekönyvhöz is készített illusztrációkat. Kiállításaiival, előadásaival bejárta az egész járást, megyét, de szerepelt Moszkvában, Abakánban, Novoszibirszkben, Szurgutban, Hanti–Manyszijszkban és természetesen Tomszkban, sőt meghívták Kínába, Harbinba is. A Tomszki Pedagógiai Egyetemen tanfolyamot is tartott, de kiállításaiival, előadásaival állandó szereplője a környék szinte minden nemzetiségi fesztiváljának, kézműves táborának, vásárának” (281).

Ennek ellenére nem ő lett Tomszk megye legfontosabb jelképe és nem is a megye másik őshonos nemzetisége a szelkupok³, akiknek *Északi Etüdök* elnevezésű 2003 óta évente megrendezett fesztiválját is részletesen bemutatja a szerző (291–294).

2015-ben a tomszki Helytörténeti Múzeumban rendezték meg a *A Jávorszarvas csillakép alatt: a kuláji világmindenség titkai* c. kiállítást a kuláji régészeti kultúra anyagából. Ez a kultúra az i.e. 5. századtól az i. sz. 5. századig virágzott a

³ Velük 1993-ban ismerkedett meg a szerző, amikor technikai problémák miatt nem jutott el a Vaszjugán vidékére.

narümi–szurguti Ob-vidéken. A sikeres kiállítást széleskörű projektté fejlesztették, rekonstruálták a kulajiak vallását, kulaji stílusú ruhákat és fejdiszeket terveztek, sőt gasztronómiai és zenei rendezvényeket kapcsoltak hozzá. A kiállítás és a „kulaji jazz” Amerikában is sikert aratott. A siker arra ösztönözte a megyei vezetőket, hogy a megye jelképévé válasszák a kulaji kultúrát, annál inkább, mert „Rekonstruálva a mögötte megbúvó ötletet, a kiindulási pont az lehetett, hogy a kulaji kultúra a megye hivatalos örökségének tekinthető, tehát területi alapon a kulaji kultúra örököse a megye mai lakossága, vagyis a többségi társadalom, az itt élő oroszok is. Amennyiben tehát ez az „oroszok” öröksége is, az kifejezi az ő jogukat is az adott területhez. Érdekes körkörös legitimációs logika rajzolódik ki a szemünk előtt: a többségi társadalmat területi alapon egy régészeti kultúra örökösenek tekintjük, ezzel egyidőben pedig ezzel az örökössé tétellel legitimáljuk a területhez való jogukat is” (308). Így azután az őshonos népek leszorultak a nagyszínpadról, amint a fejezet utolsó pontjának címe mondja.

Ezután következik egy rövid összefoglaló (311–314), köszönetnyilvánítás (315–317), hasznos kronológia (318–319) és a felhasznált irodalom jegyzéke (320–352). Az értekezést több jól megrajzolt térkép (Pjotr Vasziljev munkái) és számos fénykép kíséri. Ez utóbbiak jól illusztrálják, szemléletessé teszik és alátámasztják a szerző fejtegetéseit. Nyugodtam mondhatjuk, hogy fontos és kiváló alkotással gazdagodott a finnugrisztika. Nagy Zoltán megállapításai tényeken alapulnak, elemzései logikusak és meggyőzőek, jól bemutatják azt a bonyolult, soktényezős folyamatot, amely egy kis népcsoport kihalásához vezet. Mindezt érthetően és világosan kifejtve, olvasmányos stílusban.

Külön kell szólni a szerző kutatói magatartásáról, a témához és az emberekhez való viszonyáról. A dolgozatban ő maga is többször kitér erre a kérdésre és nagyon rokonszenvesen foglal állást. Legfontosabb vonása a maximális empátia az emberek iránt. Ez nem áll ellentétben azzal, hogy ugyanakkor őszinteségre és a igazság kimondására törekszik a lehetséges határokon belül. Empátiájának köszönhetően a vaszjugáni „osztjások” befogadták, maguk közé tartozónak tekintették és őszinték voltak vele. Ez a legtöbb amire egy antropológus (ahogy a szerző magát nevezi) vágyhat.

Az értekezés tartalmát tekintve hallatlanul gazdag, a szerző minden felmerülő témát gondosan körüljár és kritikus szemmel elemez. Ezt visszaadni még egy hosszabb ismertetésben is reménytelen vállalkozás. Ezért arra csak törekedtem, hogy kiragadott részletekkel illusztráljam a szerző mondanivalóját. Tettem ezt abban a reményben, hogy felkeltem az olvasók érdeklődését, akik sietnek letölteni a dolgozatot az MTA honlapjáról. Nagy élményben lesz részük.

Csúcs Sándor

Honti László 80 éves

Éppen hatvan éve, 1963 szeptemberében indult meg a finnugor szakos képzés az ELTE-n. Hat egyetemista – köztük Csúcs Sándor, Honti László, Szíj Enikő és jómagam – két egyetemi szakja mellé harmadiknak a finnugort választotta. A finnugor népek és nyelvek, e népek néprajza, őstörténete és történelme lett három éven keresztül tanulmányaink tárgya. Valamennyien szívvel-lélekkel tanultuk a finnt, az észtet, a lappot, a finn-permi, ill. az obi-ugor nyelveket, készítettük Lakó György professzor szemináriumára a nyelvészeti dolgozatokat, nagyon készültünk Bereczki Gábor összehasonlító hangtani és alaktani vizsgájára, és így tovább. A hallgatók közötti kapcsolat mintaszerűnek volt mondható. Ünnepeztünk megerősíthet mindebben, aki számára az egyetem nagyszerű tapasztalatszerzés volt pályája kezdeti szakaszán.

Honti László 1943. augusztus 27-én a Somogy vármegyei Lengyeltótiiban született, ahol édesapja jegyzősködött egy ideig. Mindenesetre szülei példáján ő is büszkén zalainak tartja magát. A keszthelyi Vajda János gimnáziumban kitűnően érettségizett. Az akkoriban osztályidegennek tartott fiatalember csak két éves budapesti fizikai munkavégzés után, 1963-ban nyert felvételt az ELTE bölcsészkarának magyar–orosz szakjára. Első szigorlatának letételét követően harmadiknak felvette az akkor induló finnugor szakot is. Az 1966-os tanévben finnországi ösztöndíj keretében a Turku és a Helsinki Egyetemen tanult. Hazatérve, 1969-ben szerezte meg magyar–orosz szakos tanári és finnugor szakos előadói diplomáját. 1970-ben megvédte finnugor tárgyú egyetemi doktori értekezését.

Az MTA Nyelvtudományi Intézetének finnugor osztályára azonnal felvételt nyert, és először tudományos segédmunkatársi beosztásban, 1972-től munkatársként, 1976-tól pedig főmunkatársként dolgozott. 1980-ban elnyerte az uráli nyelvek osztálya vezetői címét. 1984/1985-ben vendégdocensi munkakörben a Bécsi Egyetemen, 1986/1987-ben pedig vendégprofesszorként a Helsinki Egyetemen működött. 1988-ban a Groningeni Állami Egyetem nyelvészeti tanszékén kapott tanszékvezető egyetemi tanári kinevezést. 1997-ben Hollandiából Olaszországba ment, és ott az Udinei Egyetemen az általános nyelvészeti és klasszika-filológiai tanszék egyetemi tanára lett. 1993-ban és 1994-ben a Bécsi Egyetem vendégelőadója volt. 2008-ban hazajött Udineből, és a Károli Gáspár Református Egyetem magyar nyelvészeti tanszékén működött mint tanszékvezető professzor; 2013-tól professzor emeritus.

1976-ban megvédte nyelvtudományok kandidátusi, 1989-ben pedig akadémiai doktori értekezését. Az MTA Nyelvtudományi Bizottságának 1981 és 1985 között titkára, az MTA Uralisztikai Komplex Bizottságának 1981 és 1990 között tagja volt. 1998-ban az MTA külső, 2004-ben levelező, majd 2010-ben rendes

tagjává választották. Egy sor bel- és külföldi tudományos társaságban tevékenykedik. Így 1986-tól a Magyar Nyelvtudományi Társaság választmányi tagja, később pedig pedig alelnöke lett. Büszke arra, hogy a Finnugor Társaság külső tagjából 2002-ben tiszteleti taggá fogadták.

1990-ben így értékelte addigi munkásságát a Finnugor életrajzi lexikon „Az obi-ugor nyelvészet valamennyi diszciplinájában világszerte elismert és idézett szaktekintély, de kompetenciája az uráli nyelvtudomány számos más területén is nyilvánvaló.”

Tudományos munkája mellett évtizedekig tevékenykedett legfontosabb folyóiratunk, a Nyelvtudományi Közlemények szerkesztőségében: idővel felelős szerkesztő, majd 1998-tól két évtizeden keresztül a folyóirat főszerkesztője volt.

Munkássága során számos kitüntetésben részesült, csak kettőt említek: az első az 1977-ben elnyert Gombocz Zoltán-émlékérem, az utolsó pedig pedig a Széchenyi díj 2014. március 15-én.

A pályakezdekör elnyert finnországi ösztöndíjnek köszönhetően nagy szerencséjére a vogul nyelv legkiválóbb szakértőjének, Matti Liimola turkui professzornak tanítványa lehetett. A tudományágon belül eredetileg fő szakterülete az obi-ugor nyelvek története, főleg hangtörténete, emellett az alaktanból az esetragok kialakulása. Idővel az egész uráli nyelvcsalád hangtani (beleértve az etimológiát is) és morfológiai, szintaktikai kérdéseivel kezdett foglalkozni. A vogul és az osztják nyelv vizsgálata, majd a finnugor nyelvcsalád egészének megismerése során eljutott az uráli tőszámnevek eredetének kérdéséig. Az uráli számnevekkel kapcsolatban könyvet írt, és emellett számos tanulmányt. A tudomány története, pontosabban nyelvünk eredete is nagymértékben érdekelte, az ezzel kapcsolatos dilettáns nézeteket bírálta. Munkáinak részletes jegyzékét — 2013-ig — 1. *Magyar nyelvtörténeti tanulmányok* c. kötetében (2013. 339–367).,

Egy korábbi méltatásában Rédei Károly, majd Bakró-Nagy Marianne és Keresztes László is elemezte az ünnepelt obi-ugor nyelvészeti tevékenységét. A vogul terén az 1975-ben megjelent *System der paradigmatischen Suffixmorpheme des wogulischen Dialektes an der Tawda* című doktori értekezése volt első kimagasló munkája, az osztják tekintetében pedig egy évtizeddel később megjelent *Chrestomathia Ostiatica* című egyetemi tankönyve (1984). Az obugristák alapműnek tartják *Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe* című kandidátusi értekezését is (1982). Kérésre tanulmányait újra megjelenteti. Így *Az ugor alapnyelv kérdéséhez* c. egyetemi kiadvány (1997) három, már másutt megjelent cikket tartalmazza, és ezekben az ugor nyelvek jellemző vonásait gyűjti egybe, az ugor hangváltozások relatív kronológiájához közöl adalékokat, végül az ugor alapnyelv reális hipotézisét járja körül. Én az alábbiakban előbb egy-két ifjúkori írását említem meg, amelyek a pályakezdés idején születtek, és egyetemi tanulmányainkat és a vizsgált rokon nyelveket is felidézik. Ezek után

elsősorban olyan munkáit ismertetem, amelyek az adott mű megjelenésekor felkeltették érdeklődésemet.

Az NyK-ban 1968-ban és '69-ben jelent meg egy kolai lapp népköltési gyűjteményről egyik első tudományos ismertetése. Az egykori egyetemi Lakószeminárium folytatásaként olvasható, úgy, ahogy azt professzorunk elképzelte. A finnugor szakosok többsége lappot is hallgatott, az uráli nyelvek közül – a finnt nem számítva – talán ez a nyelv volt a legnépszerűbb.

1970-ben látott napvilágot a jurák nyelv tanulmányozását, a jurák szövegek olvasását megkönnyítendő *Jurák a tergo toldaléktár*, melyet mi ketten állítottunk össze az NyK-ban 30 oldalon. Szamojéd nyelveket (jurák, szelkup, kamassz) Csúcs Sándorral együtt hárman tanultunk Erdélyi István vezetésével, részben az MTA Nyelvtudományi Intézetében, részben a tanszéken.

Még egy fontos témát említek meg az ünnepelt korai írásai közül: az *Etimológiai adalékok*, illetőleg az *Etimológiai észrevételek* (az NyK-ban, ill. az MNy-ben) című, több száz szófejtést tartalmazó cikksorozatot. Itt példaképe, Rédei Károly, az *Uralisches Etymologisches Wörterbuch* (Bp. 1986–1988) vezére gyakorlatát követte (e szótárnak ő maga is talán a legmunkabíróbb munkatársa volt). Amint a kidolgozandó etimológiai szócikk a szakirodalom alapján előzetes vizsgálatot, kiegészítést követelt meg, tüstént megírta az új szófejtést, az obi-ugor példák mellett nem egyszer kihalt szamojéd nyelvi adatokat is bevonva a szófejtésbe. Talán szerénytelenségnek hangzik, de megemlítem, hogy az UrEtSz.-nek végül is hét szócikkét – finn ösztöndíjam után, a Benkő-osztályra való belépésem előtt – én írtam.

1981-ben az ünnepelt egy cikkben (a *Magyar őstörténet – finnugor nyelvtudomány (Szélgjegyzetek László Gyula könyvéhez)* címűben) a nyelvrokonság kérdéskörének vizsgálata mellett kötelezte el magát, az obi-ugor nyelvészet és az összehasonlító nyelvtudomány művelése mellett. Az ezredfordulón tüzetesen kezdett foglalkozni nyelvünk eredetével. 2010-ben adta ki mint főszerkesztő (Csúcs Sándor és Keresztes László szerkesztők segédletével) *A török, sumer és egyéb áfium ellen való orvosság* c. művét két – a másodikban bővített – kiadásban. Két évvel később a témát egy monografikus műben új szempontok szerint ismételtlen összefoglalta (*Anyanyelvünk atyafiságáról és a nyelvrokonság ismérveiről. Tények és vágyak*). E nagyszerű munkát ismertelve felsoroltam recenziómban a mű rendkívül gazdag irodalomjegyzékéből vagy 150 tételt, amelyek túlnyomó többsége a finnugor nyelvrokonságot tagadja. (Az egyik mű szerzője, Borbola János, egykori lakótársam, majd hollandiai fogorvos „az egyiptomi ősmagyar nyelvről” írt fantazmagóriájának bibliográfiájában a hat sumér munka mellett betűrendileg az utolsó helyen, fő trompfként Etimológiai szótáramat is említi.)

1993-ban jelent meg a már említett *Die Grundzahlwörter der uralischen Sprachen* című mintaszerű monográfiája, amely nagydoktori értekezésnek készült.

Valamennyi uráli nyelv számneveit és számnévrendszereit bemutatja a szerző, és ezek ismeretében következtetéseket von le az uráli, finnugor stb. alapnyelvre.

Egy évtized múlva örök munkahelye, a Nyelvtudományi Intézet adta ki *Ünnepi kötet Honti László tiszteletére* címmel közel ötven bel- és külföldi kolléga egy-egy írását 414 oldalon. A mai szerzők mellett e kötetben szerepelt például Bereczki Gábor, Berta Árpád, A. P. Feoktyiszov, Futaky István, Eugen Helinski, Rédei Károly, Gert Sauer, Seppo Suhonen is. Én hosszú gondolkodás után a Steinitz nevéhez köthető DEWO-nak és általában az osztják nyelv tatár jövevényszavainak a vizsgálatát tettem vizsgálódásaim tárgyává.

Tíz éve, a jubiláns következő kerek születésnapján a Károli Gáspár Egyetem megjelentette magyar vonatkozású cikkeit, Fóris Ágota szerkesztésében. A kötet (*Magyar nyelvtörténeti tanulmányok*) Honti László 17 tanulmányát tartalmazza, A magyar nyelv őstörténetéről, A magyar nyelv történetéről és A magyar nyelv nem rokoni kapcsolatairól c. tematikus részekben. E tanulmányok közül két fontos (*Nyelvi határok térben és időben; Anyanyelvünk őstörténete – nemzeti tudatunk*) a Finnugor Világban is megjelent 2010-ben, ill. 2014-ben.

Az utóbbi időben számos remek kiadványa jelent meg a hazai nyelvészet jeles kiadójánál, a Tinta Könyvkiadónál is (A Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához c. sorozatban jelent meg, két korábban említett műve a nyelvrokonságról). Újabb művei közül az egyik nyelvünk uráli és őtörök gyökereit vizsgálja (*A magyar és a nyugati őtörök kapcsolatairól*, 2017), a másik pedig az uráli nyelvek tárgyrágjainak történetét és eredetét (*Az ősi uráli tárgyrágok története és vesszőfutása. Accusatum et expulsum*, 2022).

Lassan két emberöltőnyi ismeretségünk az ELTE-n kezdődött. Ha jól emlékezem, ezektől az évektől kezdődött hármunk (Laci, Csúcs Sanyi és én) rendszeres ultipartija, ami még a turkui finnugor kongresszus idején is tartott, mint legutóbb a szegedi finnugor szemináriumon az akkori ünnepelt fényképpel dokumentálta is. Aztán külföldi megbízatások miatt abbamaradtak az effajta – érdekes nyelvészeti beszélgetésekkel és kitűnő házikosztal tarkított – összejövetelek. Az egyetemen elsősorban a Lakó vezette lapp szemináriumok voltak emlékeztetése, meg a finnugor szakosok őszi nyelvjárásgyűjtése Bernecebarátiban (Pest vármege). Aztán 1967-ben a jubiléummal együtt vettünk részt egy tamperei finn nyelv és kultúra kurzuson. Külföldi megbízatásunk idején meglátogattuk egymást Uppsalában, illetve Udineben. Emlékezetes napokat töltöttem debreceni kollégáimmal és barátaimmal a groningeri konferenciákon. A finnugor kongresszusokon és más összejöveteleken a hallgatóság tagjaként számos esetben hallgattam előadásait. Emlékszem, Ouluban egy fiatalember, aki csak angolul értett, kérdőre vonta Honti Lászlót, mert a finnugrisztika egykori közös nyelvén, németül adott elő. (Az előadó választása szerint még például finnül vagy oroszul is beszélhetett volna, de mint láthattuk életművében a korábban a finnugrisztikában egyeduralkodó német nyelvet preferálta). Amióta pedig ismét itthon vagyunk,

Balatongyörök és Budapest távolsága miatt egy kissé nehezebben alakul a kapcsolattartás, de a szakmai rendezvényeken gyakran látjuk egymást.

„Emberi és tudósi arculatának legmarkánsabb vonásai: olykor szigorú, de igazságos kritika önmagával és másokkal szemben, segítőkészség, megbízhatóság, ragaszkodás a kollégákhoz és barátokhoz” (személyes és szakmai barátját, Rédei Károlyt idézve). Minden hazai és külföldi uralista nevében nagyon jó egészséget és további gazdag pályafutást kívánunk Honti László akadémikusnak. Kedves Laci, Téged és családodat éltesen sokáig a Jóisten!

Zaicz Gábor

✱

Újabb értekezés az evidencialitásról az udmurtban

Lapunk figyelmes olvasói számára ismerősnek tűnhet a címbeli *evidencialitás* szakkifejezés. Ha így van, ez nem véletlen. Előző számunkban közzétettük Kubitsch Rebeka írását (*Evidencialitás az udmurt nyelvben* FV 2023/2:), amelyben a szerző azonos című, februárban megvédett doktori értekezésének legfontosabb eredményeit ismertette. Július 4-én pedig az ELTE Finnugor Tanszékén védte meg *Az evidencialitás történeti-tipológiai vizsgálata az udmurtban* c. PhD értekezését Szabó Ditta.

Mielőtt a dolgozat ismertetéséhez hozzákezdénék, szeretném tisztázni, hogy mi is az az *evidencialitás*. Ez a fogalom két-három évtizede tűnt fel a nyelvtudományban, és azoknak a nyelvi eszközöknek az összefoglaló neve, amelyek a beszélő által birtokolt információ eredetére utalnak. A legtöbb nyelv ezt lexikai eszközökkel fejezi ki, így pl. a magyarban az *azt mondják, úgy látszik, úgy hírlik* stb. kifejezéseket használjuk, ha mi magunk nem voltunk szemtanúi az általunk elmondottnak. Ezt nevezik indirekt evidencialitásnak. Vannak azonban olyan nyelvek (köztük néhány uráli nyelv is), amelyek nemcsak lexikai, hanem grammatikai eszközökkel is jelölni tudják az információ forrását. A közénk tartozó udmurt e tulajdonságának köszönhetően felkeltette a nyelvtipológusok érdeklődését és megjelent az angol nyelvű szakirodalomban is.

Az udmurt nyelv kutatása és oktatása hazánkban közel százötven éves hagyománnyal rendelkezik, így érthető, hogy két doktorandusz is dolgozatának témájául választotta ezt az érdekes jelenséget.

A dolog lényege, – némileg leegyszerűsítve – hogy az udmurtban két múlt idő van. Az első múlt jele *-i*, pl. *Kar-i-z* 'csinált'. Ez a jel visszavezethető a finnugor alapnyelvig. A második múlt az *-em* toldalékkal képezhető, és a mai nyelvben azt fejezi ki, hogy a beszélő nem volt szemtanúja az eseménynek, pl. *Kema myn-em*, *myn-em no so žad'-em*. 'Sokáig ment-mendegélt és elfáradt.' Hangzik el egy falu alapításáról szóló történetben, amikor a szereplő helyet keres az új településnek. Az *-em* időjel alakilag megegyezik a befejezett melléknévi igenév képzőjével, és ez nem véletlen. Mint a szerző is meggyőzően bizonyítja, az udmurt (és a komi) második múlt a melléknévi igenévből alakult ki. A folyamat már az őspermi korban megkezdődhetett.⁴

A jelenségre már korábban is felfigyeltek és többnyire *nem-szemtanúsági múltnak* nevezték a tárgyalt alakokat. A második múlt idejű alakok részletes elemzése azonban nem történt meg és vita alakult ki a funkció eredetét illetően is. Kubitsch Rebeka és Szabó Ditta értekezései nagyban hozzájárulnak a jelenség jobb megértéséhez.

Szabó Ditta széleskörű anyaggyűjtést végzett dolgozatához. Megállapításai egyrészt képleírások, irányított beszélgetések és kérdőívek, másrészt nyomtatott és internetes források anyagán alapulnak. Gondos elemzéssel kimutatja az udmurt második múlt idejű alakok szerteágazó funkcióit. Ezek: *rezultatív jelentés, anterior jelentés, inferencialitás, nem-szemtanúság vagy közvetett evidencia, miratív kiterjesztés*. Talán nem lesz haszontalan, ha – részben a szerző szavaival – megmagyarázzuk ezeket az elegáns terminusokat. A *rezultatív* a cselekvés eredményére, illetve eredményességére utal. *Anterior* = korábban történt, múlt idejű.

„*Inferencialitás* esetén egy nem kézzelfogható, vagy egy materiálisan is megjelenő bizonyíték vagy eredmény utal az ehhez az állapothoz vezető megelőző cselekvésre, történésre, amit a beszélő a fennálló állapot alapján következtet ki. A *mirativitás* a meglepődés és a szövegkörnyezetbe bekerült új információ grammatikai jelölésére vonatkozik. A *mirativitás*, az *evidencialitáshoz* hasonlóan gyűjtőfogalom, így az olyan jelentésárnyalatok, mint a kontroll elvesztése, a késleltetett felismerés, vagy a tudatosság és szándékosság hiánya ugyancsak a *mirativitás* fogalma alatt tárgyalandók.” (73–74)

A szerző mindezeket a funkciókat jól megválasztott példákkal illusztrálja. Fontos megállapítása, hogy ezek egy logikus fejlődési sort alkotnak, amellyel megmagyarázható kialakulásuk. Vagyis: „statív vagy passzív jelentésű elem >

rezultatív jelentés > anterior jelentés > inferencialitás > nem-szemtanúság vagy közvetett evidencia > miratív kiterjesztés” (142). A sor elején álló elem még biztosan igenév volt, az utolsó előtti már biztosan múlt idejű ige. Hogy az átmenet pontosan mikor történt meg, azt aligha lehet megállapítani. A fontos az, hogy az új funkciók kialakulása természetes belső folyamat eredményének tekinthető.

És ezzel elérkeztünk az evidencialitás eredetének kérdéséhez. A helyzet az, – mint a szerzőtől megtudjuk – hogy grammatikai evidencialitás valamilyen formában számos más nyelvben is létezik, és bizonyos nyelvek esetében kölcsönzött volta is kimutatható. Így nem lehet csodálkozni azon, hogy a korábbi szakirodalomban az udmurttal kapcsolatban is felmerült, hogy a második múlt idejű alakok új funkciója török, pontosabban tatár hatásra alakult ki. Hiszen a tatárban is megfigyelhető, hogy a közvetett evidenciát személyragozott igenévvél fejezik ki, és ez a nyelv más vonatkozásban is nagy hatást gyakorolt az udmurtra⁵. Itt persze hangsúlyozni kell, hogy maga az *-em* múlt időjel egyértelműen finnugor eredetű, csak a funkció lehetne esetleg kölcsönzés eredménye.

A kérdés eldöntésében a szerző fenti okfejtése mellett, fontos szerepet játszik a komi nyelv. Az udmurt és a komi közeli rokon nyelvek, amelyek csak a Kr. u. 8-9. században váltak el egymástól, miután a komik elődei északabbra költöztek a Káma vidéki őshazából. Az udmurt *-em* szabályos megfelelője (*-öm*) nemcsak hogy megvan a komiban, hanem ugyanazok a funkciói is, vagyis igenévképző és a nem-szemtanúsági múlt idő jele. Az egyezés legegyszerűbb magyarázata, hogy ezek a morfémák az őspermiből származnak és már akkor megkezdődött időjellel való átalakulásuk. Ha ez így van, akkor a jelenség az udmurtban sem lehet tatár eredetű. Vagyis mind a funkcionális, mind a nyelvtörténeti elemzés támogatja a szerző feltevését az udmurt evidencialitás belső keletkezéséről.

Az udmurtban a két múlt idő közötti funkciómegoszlás némileg asszimmetrikus. Ez azt jelenti, hogy a második múlt idejű alakokat következetesen használják a közvetett információforrás, inferencialitás, mirativitás (nem-akaratlagosság), befejezettség és rezultativitás kifejezésénél, valamint a folklórszövegekben. Ugyanakkor az első múlt idejű alakok nemcsak direkt, hanem indirekt evidencialitást is kifejezhetnek és evidencialisan neutrális környezetben is megjelenhetnek. Ugyanerre a megállapításra jutott saját munkájában Kubitsch Rebeka is.

Szabó Ditta bevonta kutatásába az udmurt *-emyn* igenévképzőt is. Ez az *-em* képző és az inesszívuszrag kapcsolatából keletkezett az udmurt nyelv külön életében. Pl. *Nylpi bud-emyn ni*. 'A gyerek már fel van növe.', *Busy gyremyn*. 'A mező fel van szántva' Mint a példákból látható a képzőnek passzíváló szerepe van, továbbá befejezettséget vagy eredményt fejez ki. A szerző szerint az általa

⁴ Hasonló folyamat játszódott le az ősmagyarban is: a mai múlt idejű alakok (*írt, olvasott*) eredetileg igenevek voltak (vö. *megírt levél, elolvasott könyv*), és ezt a funkciójukat máig megőrizték.

⁵ Sokszáz tatár jövevényszó, hangsúlyozás, képzők átvétele stb.

megvizsgált szövegekben az utóbbi funkciókban sokkal gyakoribb, mint a második múlt idő. „Véleményem szerint a második múlt idő alakja egy ponton elérhette a maximálisan hordozni képes jelentésárnyalatok számát, s ennek kiküszöbölésére egy új alak, az *-(e)myn* particípium jelent meg. Széles körben dokumentált az a tény, hogy a már grammatikalizálódott elemek még hosszú ideig hordozzák a grammatikalizációs ösvény során érintett szemantikai árnyalatokat. Ez történhetett a második múlt idővel, ugyanis láthatjuk, hogy a grammatikalizációs út egyes fázisainak jelentéstartalmát mind a mai napig kifejezi a második múlt idő” – írja a szerző dolgozata téziseiben.

Értekezésében külön fejezetet szentel a szerző az evidencialitással kapcsolatos elméleti és tipológiai kérdéseknek (18–57) és behatóan ismerteti az udmurta vonatkozó korábbi szakirodalmat is (58–95). Mindkét területet jól ismeri, világosan és érthetően mutatja be a különböző elméleteket és véleményeket.

Dolgozata zárófejezetében a szerző további kutatásokat tart szükségesnek, nem gondolja tehát, hogy már minden kérdésre választ kapott. Ezt természetesen mi sem gondolhatjuk. Szükségesnek látszik a komi evidencialitás alaposabb vizsgálata, továbbá izgalmas kérdés lehet az udmurt második múlt egyes alakjainak (egyes és többes szám első személy, többes szám második és harmadik személy) eredete. Reméljük Szabó Dittának lesz ideje és ereje, hogy a nyitva maradt és az ezután felmerülő kérdéseknek legalább egy részére válaszoljon. Ez az értekezés biztató kezdet ehhez a munkához.

Csúcs Sándor



A 35. Finnugor Szeminárium

A hazai finnugristák immár évtizedek óta megrendezett ezévi találkozójára az energiaválság miatt ezúttal június 2-án és 3-án került sor Szegeden.

2-án, pénteken kora délután nyitotta meg a rendezvényt Szeverényi Sándor a szegedi finnugor tanszék vezetője, mintegy negyven főnyi hallgatóság előtt. Az első előadást Pusztay János tartotta: *Az oroszországi 2020. évi népszámlálás uráli (finnugor) szempontból*. Az előadás írott változata *Anyanyelv és demográfia* címmel megjelent lapunk előző számában (FV 2023/2: 15–20.) Itt csak annyit tennék hozzá, hogy a népszámlálást valójában 2021. október-novemberben

tartották. Az adatok finnugor szempontból lehangolóak, a lélekszám 20–40%-kal csökkent és sajnos romlottak a nyelvtudással kapcsolatos adatok is.

A következő előadásból szomorú kép rajzolódott ki a finnugrisztikai oktatás hazai helyzetéről. Maticsák Sándor és Szeverényi Sándor előadásának írott változata is megjelent a Finnugor Világ idei második számában (FV 2023/2: 6–15). A szerzők gondosan felmérték a jelenlegi helyzetet, ami nem éppen rózsás. Az utóbbi években több tanszéket is megszüntettek, mára három maradt, az ELTÉn, Debrecenben és Szegeden. Ezeket is sújtja a lehetőségek szűkülése, ami az ún. bolognai reform következménye, illetve a hallgatói létszám csökkenése, ami különösen súlyosan érinti a kis szakokat.

Ezt követte egy négy előadásból álló őstörténeti blokk. Riho Grünthal a helsinki egyetem professzora online formában adott elő kiváló magyarsággal, *A korai uráli nyelvek elterjedése keletről nyugatra* címmel. Az előadó azokat az újabb nézeteket ismertette, amelyek szerint a hagyományosan finn-volgainak nevezett nyelvek (a finnségi nyelvek, a számi, a mordvin és a mari) az ún. nyugati uráli alapnyelv leszármazottai. Továbbá, a finnségiek ősei csak a korai fémkorban jelentek meg a Baltikumban és nem létezett korai közfinn alapnyelv, amely a hagyományos felfogás szerint a finnségi nyelvek és a számi (lapp) közös őse lett volna. Az uráli alapnyelv felbomlását pedig a Kr. e. 3000 táján uralkodó szárazsággal hozzák összefüggésbe. Említette még az uráli és az indoeurópai nyelvcsalád kapcsolatait is.

Török Tibor genetikus (Szegedi Tudományegyetem) a témát a magyarokra szűkítette (*A honfoglaló magyarok eredete a genetikai, nyelvészeti és régészeti adatok tükrében*). Az előadó az ugor ősnép felbomlását a Kr. e. 800–400 közötti időszakra tette. Ez lenne tehát az önálló magyar etnikum és nyelv kialakulásának kezdete. A továbbiakban a nyugat-szibériai őshazában lezajlott folyamatokkal és az ott kialakított kapcsolatokkal foglalkozott.

Türk Attila régész (Pázmány Péter Katolikus Egyetem) online előadására technikai okokból szombat délelőtt került sor, de témáját tekintve logikus folytatása volt Török Tibor előadásának. Türk szerint Kr. u. 400-tól vannak a magyarokhoz köthető régészeti források. Ő a szibériai őshazát a Tobol – Irtis – Isim folyók vidékére lokalizálta, foglalkozott Magna Hungaria, Levédia és az Etelköz kérdésével, a magyar – mordvin és a magyar – permi kapcsolatokkal, a magyarok átkelésével a Volgán.

Németh Endre matematikus időben egy kissé visszalépett és kifejezetten a genetikára koncentrált: *Demográfiai kölcsönhatások a korai uráli nyelvű populációkban és migrációs útvonalak az apai vonalak alapján*. Az előadó lényegében azokat a téziseit ismételte, amelyeket tavasszal a Nyelvtudományi Kutatóközpontban tartott előadásában fejtett ki. Erről beszámoltunk *Uráli őstörténet – újabb elméletek* c. cikkünkben idei júniusi számunkban (FV 2023/2: 26–29). A beszámoló olvasható a *Nyelv és tudomány. Rénthírek*. c. internetes fórumon is.

A pénteki ülés befejezéseként a jelenlevők nevében Sipos Mária köszöntötte Csúcs Sándort 80. születésnapja alkalmából és átnyújtotta neki a Finnugor Világ különszámát, amely a vele készült interjút tartalmazza, továbbá néhány kolléga köszöntését. Az ünnepelt viszonzásként fotókat mutatott be az elmúlt ötven év finnugor vonatkozású eseményeiről. Az estét jó hangulatú közös vacsora zárta.

Június 3-án, szombaton a nap az MTA Uráli Nyelvészeti Munkabizottságának és az ICFUC Magyar Nemzeti Bizottságának együttes ülésével kezdődött. A legfontosabb téma a 2025-ös tartui nemzetközi finnugor kongresszus volt. Ennek megkezdődött a szervezése és a bizottságok javaslatot tettek a magyar plenáris előadókra. Szó volt még az MTA által tervezett Hajdú Péter emlékülésről, a kiváló nyelvész születésének 100. évfordulója alkalmából, valamint az MTA alapításának 200. évfordulójára tervezett kiállításról és emlékkötetről.

Ezután következett Béres Mátyás szegedi MA hallgató, aki az idei OTDK-n elhangzott előadását mutatta be *Férfi – női opposíció a manysi nyelvben* címmel. Őt Türk Attila már említett előadása követte.

Két, már folyó projekt bemutatóját is meghallgattuk. Tavalý kezdődtek meg F. Gulyás Nikolett vezetésével egy új komi-permják korpusz (*PermCorp*) munkálatai. További résztvevők Szabó Ditta és Németh Szilvia. A munka a tervek szerint 2026 végén fejeződik be.

Szeverényi Sándor mutatta be a Szegeden 2021 és 2024 között folyó *Evidencialitás az uráli nyelvekben* c. projektet, amelynek további résztvevői Bíró Bernadett, Kubitsch Rebeka és Sipőcz Katalin. Az evidencialitás az információ forrására utal, vagyis arra, hogy a beszélő maga is tanúja volt az elbeszélte eseménynek, vagy csak közvetett információja van róla (*azt mondják, úgy hallottam, úgy látszik* stb.). Egyes nyelvekben, köztük uráliakban is (pl. udmurt, komi, mari stb.) az evidencialitás morfológiai eszközökkel is kifejezhető, kutatása ezért mindenképpen indokolt.

A tudományos programot könyvbemutatók zárták. Sirató Ildikó az általa szerkesztett *Valami igazi. Kortárs észt drámák* (Napkút Kiadó, Budapest, 2022) c. kötetet mutatta be. A könyv több éves munka eredménye. Hét, 2015 és 2021 között íródott drámát tartalmaz, amelyeket Észtországban be is mutattak. Részletes ismertetésére később visszatérünk.

Csepregi Márta mutatta be az idén tavasszal Londonban megjelent újdonságot a *The Uralic Languages* c. angol nyelvű kötet második kiadását, amelyet Daniel Abondolo és Riitta-Liisa Valijärvi szerkesztett. Azért második kiadás, mert 1998-ban már megjelent egy ugyanilyen című, Abondolo szerkesztette kötet ugyancsak a Routledge Kiadó gondozásában. Az újabb változat valóban teljesen új, Abondolot nem számítva a szerzői gárda teljesen kicserélődött, a könyv 22 fejezete 31 szerző műve, akik hét országot képviselnek. A szerzők között többségben vannak a hölgyek (tizenhatan). Az idők változását mutatja, hogy a negyedszázaddal korábbi kiadásban még csak ketten képviselték a női nemet.

Ennek a fontos műnek a részletes ismertetésére is szeretnénk később visszatérni. Itt csak azt említem meg, hogy pontosan egy évvel korábban Oxfordban is megjelent egy angol nyelvű összefoglalás (*The Oxford Guide to the Uralic Languages*), amiről rövid ismertetést közöltünk lapunk tavalyi 2. számában (FV 2022/2: 46). Öröndetes tény e két kötet megjelenése, mert azt mutatja, hogy a nemzetközi finnugor nyelvészeti kutatások életerősek és termékenyek. Kíváncsian várjuk, vállalja-e valaki a két mű nagy kihívást jelentő alapos elemzését és összehasonlítását.

Végezetül Szeverényi Sándor mutatta be a szegedi tanszék két legújabb, 2022 végén megjelent kiadványát. A *Studia Uralo-Altaica* 56. köteteként adták ki: *Siberica et Uralica: In memoriam Eugen Helinski* (szerk. Valentin Gusev, Anna Urmachieva, Aleksandr Anikin). Mint a címe is mutatja a kötet szerzői Eugen Helinski (1950–2007) orosz származású kiváló nyelvész emléke előtt tisztelegnek, aki a Hamburgi Egyetem professzora volt.

A *Working Papers* c. sorozat 8. kötete módszertani útmutatásokat tartalmaz annotált audiovizuális nyelvi adatok feldolgozásához és szerkesztéséhez. Mindkét kötet letölthető a szegedi tanszék honlapjáról.

A szeminárium Nagy Zoltán pécsi meghívásával zárult. Jövőre ők rendezik meg a Finnugor Szemináriumot, méghozzá a jelenlevők által egyhangúlag elfogadott új időpontban, vagyis nyár elején.

A rendezvény minden szempontból jól sikerült, köszönet érte Szeverényi Sándor tanszékvezetőnek és munkatársainak. Folyt. köv.